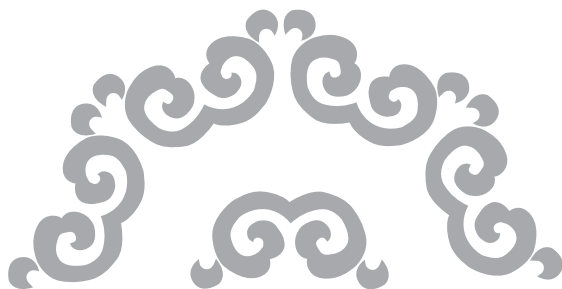
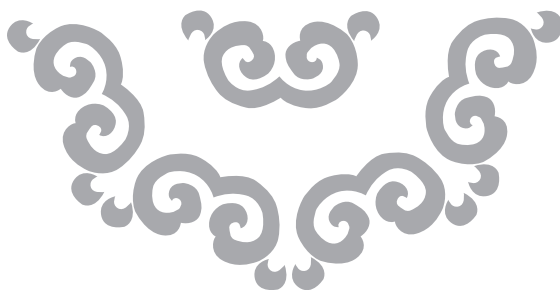

САНЖАЙ-ХАНДА ДАРМАЕВА

ҮЛГЫН ДУУНАЙ АЯЛГА

г. Улан-Удэ, 2020 г.

УДК 89
ББК 84 (Рос=Буря)бу
Д 204

«Буряад хэлэ Буряад Уласта сахин хүгжөөхэ» гэнэн Буряад Уласай гүрэнэй программын хэмжээндэ Буряад Уласай Соёлой яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдээ.

Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры Республики Бурятия в рамках реализации Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия».

Рецензентнууд:
Шабаев Николай Чимитович
Гармаева Надежда Доржиевна

Рисунки:
Алтыны Намсараевой

Фото:
Александр Бабалаев

Д 204

**УДК 89
ББК 84 (Рос=Буря)бу**

ISBN 978-5-91121-336-7

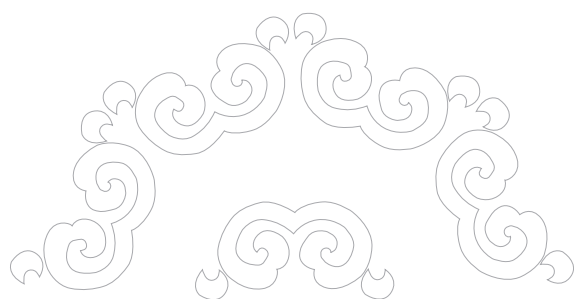
АВТОР ТУХАЙ

Санжай-Ханда Долгоржаповна Дармаева 1956 ондо Захааминай аймагай Санага нютагта түрэнхэн. Нургуулиин наһанһаа шүлэг бэшэжэ эхилхэн юм.

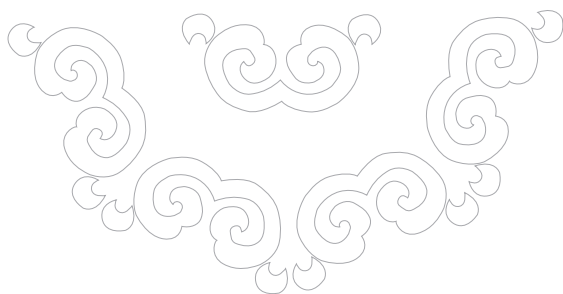
1988 онһоо Захааминай аймагай уран зохёолой «Уран Дүшэ» гэжэ нэгэдэлэй гэшүүн, 2016 ондо нэгэдэлэй хүтэлбэрилэгшэ болоһон юм. Буряад республикын залуу уран зохёолшодой 14-дэхи (1991), 15-дахи (1993) конференцинүүдэй хабаадагша. 1993 ондо үнгэргэгдэхэн Мэлс Самбуевай нэрэмжэтэ республиканска

шангай уран шүлэгэй конкурсын лауреат болоо. 2004 ондо «Сэдьхэлэй уянга», 2012 ондо «Эхэ нютаг» гэхэн шүлэгүүдэйн номууд хэблэгдээ. 2006 ондо «Алтаргана» гэхэн бүгэдэ буряадуудай нааданай уран шүлэгэй конкурсын Гран-при шүүхэн байна, мүн баһа 2016 оной “Алтаргана” нааданда эссе бэшэлгээр дээдын шанда хүртэһэн. 2012 онһоо Буряадай уран зохёолшодой холбооной гэшүүн.

2012 ондо поэт А. Ж. Доноев багшынгаа шүлэгүүдые «Сиинтэ» гэжэ нэрэтэй ном болгожо гаргуулаа. 2015 ондо М. Ж. Самбуевай 75 жэлэй ойн баярта зорюулжа, «Би тайгын хүбүүнби» гэжэ шэлэгдэмэл зохёолнуудые согсолборилжо, ном болгожо хэблүүлхын ажал ударидаа.

НЮТАГАЙ ШАРАЙ

ЭХЭ ГАЗАР

Түмэн мүшэдэй дүхэриг соо
Түхэреэн хүрдөөр харгылһан
Манхан эхэ газарнай
Мүнхын хуби заяатай.

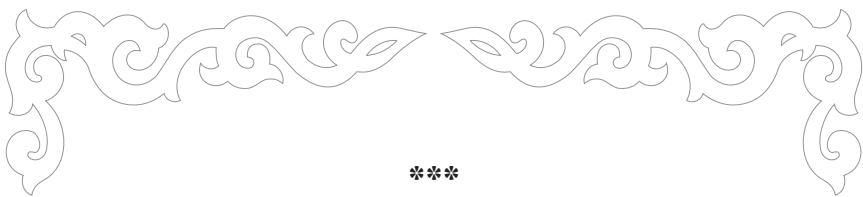
Сансар гэгээн юртэмсын
Сагын тоолон гороолһон
Сэгээн гэрэл хүбөөтэй
Сэнхир номин Газарнай.

Мүшэн хорвоо замбидаа
Мүнгэн нара һахюултай,
Алтан наран хүлдэтэй
Амин тоонто үлгымнай.

Аршаан сэнтэй уһаараа
Амитан бүхэнии тэнжээһэн,
Сэсэг ногоон хормойтой
Сэнхир номин тоонтомнай.

Хэтын сагай холоһоо
Хүн түрэлтэнии бөөмэйлһэн
Манхан хүхэ Газарнай
Мүнхэ байхань болтогой!

Хангай тайгата Санагаяа
Харан, харан байхадам,
Нарьдаг мүнгэн дэнзэтэй
Хадалиг сэлгээ нютаг юм.
Уужам дэлгэр Санагаяа
Утын замай холоо
Удаан, удаан ханахадам,
Уран Дүшэ шүтөөнтэй
Урданай суутай нютаг юм.
Хун шубуун гарбалтай,
Хуһан модон сэргэтэй
Хонгоодор угайм аялга соо
Хүгшэн абымни түүрээхэн
Хэтын сагай домог юм.
Хүбүүн ашын тооложо,
Холбон, хүгжөөн залгаха
Хэдэн үе дамжаһан
Хэтэ холын удамай
Хөөтэй мүнхэ гуламтын
Хэшэг, дулаа шэнгээхэн

Хэтэ мүнхын захяа юм.
Адууша, малша угаймни
Ашата буян хуряаһан,
Анхан сагһаа сахиһан
Арбан үеын заншал юм.
Адуушан таабайм аялга соо
Ардагай тахын түбэрөөн,
Аянгын һомон зэдэлдэг юм.
Ангууша мэргэн солотой,
Аялгалан дуугаа татагша
Алдарта заарин элинсэгэймни
Анхан сагай дуунууд соо
Ара, үбэр хангайдань
Ангай зүргэһөө дуулдагша
Аһар бугын урамдаан,
Аргал, арсын анхилаан,

Алтан гургалдайн жэргээн
Абаһаар соностоод байдаг юм.
Хурьһэтэ алтан тоонтымни,
Хүбшэтэ хангай дайдымни
Хүсэн, хүсэл, хүлдэ соо,
Арад түмэн зоноймни
Ажабайдалай аялга соо
Алдар солонь, амисхаалынь,
Алаг зүрхэнэйн сохисо,
Арюун сагаан сэдхэлынь,
Мүнхэ инаг дураниинь,
Мүхэшэгүй зориг, найдалын юм.

ЗАХААМИМНИ

Захаамин- заяа хубиимни түшэг,
Зангиршагүй торгон замуудай бэлшэр,
Залгаа сэнхир хадануудтай,
Замби түбиин үзэсхэлэн, шэди,
Зориг түгэс бүргэдүүдэй орон,
Заха холын буурал Захаамин!

Хүбхэгэр сагаан үүлэнүүдэй хамбы
Һаарал манан дэгэлээ хэдэрһэн,
Һарьдаг таабайнарай мүнхэ тоонто.
Тэнгэрийн сэнхир хүбөө гоёогоод,
Тээ тэндэ Уран-Дүшэ тобойно.
Тэнгэрийн ерэн юһэн дархашуул
Тэндэнь ехэ дархаа хэдэг гэнэ.
Тойрон һуугаад, тэдэнэр дүхэриглэн,
Түрынгөө, зонойнгоо жаргалые бүтээдэг .
Балта дүшын абяан сууряатаад,
Баатарнуудай түүхэ, домог һанагдаад,
Бахархал, омгорхол, хүсэл түрүүлнэ.

Нүхэн Шэбээтын нюуса хабшал сооһоо
Сөөхэр ноёной мүнгэн годли яларна.
Уран- Дүшын араар урамдан,
Ухаа буганууд, ногоонууд бэлшэнэ.
Сагаан далиин хангалда һогтоһон
Сагдуулханууд ёохортоо бодон ербынэ.
Дархан солотоной үлгы нютаг
Далита бэлиг дархашуулдаа юрөөнэ.
Урасхал түргэн долгиёо Зэдэ
Ульгам хүлэгтэл урагшань тууна.
Уран бэлигэй үлгын дуун соностоод,
Улад зоноймни сэдхэл һэргээнэ.
Намжаа тэнюун, дэлгэр сэдхэлтэй
Номгон даруу арад зонхониинь
Найдамтай, батаар ажабайдалаа зохёонхой,
Алишье сагта айлшадаа хүлеэн абажа,
Алда хадагаар, арсын хангалаар угтанхай.

БАГА НААМНИ

Балшар бага хаһамни,
Баярта арюун үемни
Баруун голой түглэ соо
Баясан, хүхин үнгэрөө.

Үүрэй гэгээгээр бодожо,
Үхэр наалсажа тухагүй,
Малнуудаа бэлшээридэ залажа,
Манан соогуур гүйдэг һэм.

Үдхэн модод соо үригдэн,
Үүрэй наранай элшэхэн
Үүлэн маные үргээжэ,
Үглөөнэй шүүдэрээр ялардаг һэн.

Алтанхан наранай элшые
Арюухан горхоной уһан соо
Альгандаа барихаяа оролдон,
Аярхан, сэнгэн наададаг һэм.

Үнэтэ эрдэни олоһондол,
Үнгын шулууды суглуулжа,
Үльгэрэй ордон бодходогни
Үнэхөөр шэнги һанагдаа.

Үхибүүн жаргалдаа төөрижэ,
Уһаа абаашахаа мартанхай,
Тээбиин шанга ооглоонһоо
Тэбдэн гүйдэгни һанагдаа.

Һайхан тэрэ үемни
Һанаа сэдхэлдэ зохидхон,
Һаруул гэгээн дурсалгын
Һэбшээншые һаа сэнгүүхэн.

САГААЛГАН

Арбан хоёр жэлэйнгээ
Алтан холбоо жолоогоор
Сагаан нара морилжо,
Сагаалгамнай ерэхэнь.

Сэлеэн зомнай баяртай
Сагаалгандаа бэлдэхэнь.
Хүгшэн, залуу илгаагүй,
Хүлгэн, хүхин зугаалхань.

Үлзы хэшэг буянгаа
Улад зомнай дэлгэхэнь.
Нөөсэ, хэшэгээ гаргажа,
Найраа элбэгээр угтахань.

Бурхан тахилаа сэбэрлэжэ,
Буряд ёһоор сагаалхань.
Альгаа дэлгэн һунгаажа,
Аха захаяа золгохонь.

Үнгэрхэ жэлээ хүндэтэйгөөр
Үдэшэн, баяртай мордуулжа,
Ерэхэ жэлээ омог, баянаар
Ерээдүйдөө найдан хүлээхэнь.

Аглаг тоонто нютагтаа
Амар, амгалан байдалтай,
Арюун сэлмэг агаартай,
Аршаан тунгалаг уһатай,

Үбгэд, хүгшэд хүнгэхэн,
Үри хүүгэд олонхон,
Үхэр малнай үдэсэтэй,
Үлзы буянтай һууһайбди.

Айлшалан бууһан жэлээ
Арсын хоншуу хангалаар,
Амтан сагаан эдеэгээр,
Алда хадагаар угтажа,

Үлзы амгалан байдалы,
Үрэжэлтэ буян хэшэг
Үнэн зүрхэнһөө эрижэ,
Үбдэг нугалан мүргэе!

ХАБАРЫ ХҮЛЕЭЛГЭН

Налхин дайдаарни хуйлана,
Наглагар үүлэды хаха үрин тууна.
Нарьдагай шэрүүн амисхаал асаран,
Хабарай айлшалхы наатуулна.
Газар дайдамни хабараа хүлээнхэй,
Галта наран дүүхэйе зүүдэлэнхэй.
Үбэлэй бамбагар хүнжэлые
Үнидэ хуулахаар бэлдэнхэй.
Унтаһан булагууд һэрижэ,
Урасхал долгёор бурьялхаа
Үбэлэй хаһада зохёһон
Урихан аялгаа шэбшэнхэй.
Үргэн тала нараа хүлээн,
Үбэлэйнгөө дэгэлы абдартаа хуряжа,
Үнгэтэ тэрлигээ үнидэ бэлдэнхэй.
Гансал, Наран абхай, яарыш даа,
Газар дэлхэймнай шамаяа һананхай,
Хадамай басаганай хуримаа хүлээдэгтэл,
Халюун тоонтомни шамайгаа хүлээнхэйл.

Хүдөө нютагаймни хүрьһэн соо
Хүсэтэ амидаралай шэнэ амисхаал
Һэргэхээ байнал, нюулгаатай.
Үнжэгэн урихан элшыеш тодон,
Үрэжэлтэ дайдамни сэсэглэн һалбархаа
Үнихэнэй хүлеэнэл, тэсэмгэй.
Үхэр малнуудшые, хүнүүдшые
Ургы сэсэгээ, зүлгэ ногоогоо,
Ури дулаагаа хүлеэнхэйл.
Арюун наран абхаймнай,
Аажамаар алхалан морилыш,
Алтан туяа элшэээ
Аглаг тоонтодом бэлэglyш,
Аршаан булагууды һэргээжэ,
Ангаһан дайдыем ундалуулыш!

ХАБАР ХУЖАРТАМНИ

Хүдөө
нютагтамнай
хабар!

Хүхэрэн
зэнхыгээ
огторгойдо

Холуур,
дээгүүр
тахархай
үүлэд

Холын
замда
яараһан мэтэ
субанад.

Хээрэ,
газаагуур
эрезн,
марьян,

Хүрэнгын,
шэбхын,
хүдөөгэй
үнэртэй

Хүхэльби,
һаруул,
эхүүн
агаарта

Хабарай
шубуудай
абяан
тунана.

Хадын
горхоной
хүүюур,
шууюур,

Һэбшээн,
һэрюун,
сууряан,
сүлөө...

Хужартамнай

сэгээн,

сэлгээн,

зэрэлгээн...

Хөөрэн,

дэгдэнэн

нэбшээнтэй

хургысан,

Хүнүүдэй

хашхараан –

амидаралай

абяан

Тэнгэри

өөдэ,

үндэртэ

тэгүүлнэ.

Хангайн

оройгоор

ангирай

уйтай

Абяан...

аан...

аан...

аан...

Ургыгаа

зүүдэлhэн

уужам

тоонтодом

Ухаанда

багташагүй

уянга

нэмээнэл.

Хабарай сэлгээн нэбшээндэ
Хангай дайдам зэрэлгээтээд,
Хурылан ниидээ тохорюунууд,
Холынгоо аянаа бусабад лэ.

Тээжэ даахагүй оршолонгой
Тэсэхээр бэшэ гунигы
Тэнгэрийн хаяа хахалаад,
Тэмдэгхэн шубууд асараа гү?

Үгылэн эгэшээ дурдажа,
Үлгэн дэлхэйн оршолонгы
Аянай шубуудаар хубаалдан,
Абаргатан байхадаа яанабиб?

Хадата сэнхир тоонтодом
Хабарнай айлшалан ерэжэ,
Харлан бүглэрөө сэдхэлээ
Һэрюухэн һэбшээндэнь табиһайб.

Эреэхэн юртэмсэһөө халиһан
Эжытэймни тэнтэй эгэшынгээ
Бурханай орондо түрэхыень
Бурхан багшадаа мүргэнэлби.

ХУН ШУБУУД

Хурылан, хурылан ниидэжэ,
Хун шубууднай бусаба.
Дуулим нютагайм шарайда
Дуранай амисхаал асарба.

Номинхон хашарһаар миралһан
Номгохон нуурай таляанда
Дун сагаан далинуудаараа
Дураяа бөөмэйлэн жаргана.

Ангирхан шара шубуудай
Аятай дүхэригы шэмэглэн,
Сагаахан далинуудаа дэбижэ,
Сагааран холоһоо харагдана.

Аласай холоһоо яаража,
Аглагхан тоонтодоо бусажа,
Хабарай дулаахан агаарта
Ханилан хояулаа жаргана.

АЯ ГАНГА

Ая ганга сэсэглэшөө
Аглаг зунай үглөө,
Арюун, тунгалаг агаарнай
Аяын хангалаар анхилшоо.
Хадата эхэ нютагни
Хамар сорьёмо хангалһаань
Халуун агаарта дунгяаран,
Хайлан, зэрэлгээн соо тамарна.
Аяын хангалаар анхилһан,
Айрагай үнэртэй холилдоһон,
Амтан, эхүүн агаар соо
Аглаг тоонто нютагни
Айдарлан сэнгэһэн эмгэйдэл
Аялан, дуулан хэлбэлзээд,
Архиингаа дууе хангюурдан,
Арзынгаа дээжэ духаряе
Аягалан, баясан һуунал даа.
Һаншаг сагаан һарьдагууднай
Холуур зэнхын харагдаад,

Үльгэр домогто мүнхэрэн,
Үлзы нютагаа сахинхай.
Ая гангын хангалһаа,
Арзын сорьёмо охинһоо
Анханай сэгээ дуунуудаа
Аятай дэмжэн татажа,
Дүхэриглэн һууһан таабайнартал
Дунгяаран зэрэлгээн соо харагдаа.
Зунай зулгы хаһада
Залуу наһандаа тэдэнэр
Долоон һүнийн нааданда
Эсэнгүй ёохороо хатардаг һэн.
Дууһахагүй мэтээр үзэгдэгшэ
Дуундал хонгёо хананиинь
Долоон үнгын һолонгодол
Дайдын үнсэгтэ хайлажа,
Зүүдэн мэтэ үнгэрэнхэй.
Архиин дуунай аялгаһаа,
Аяын амтан хангалһаа
Анханайнь үе һанагдаал ха.

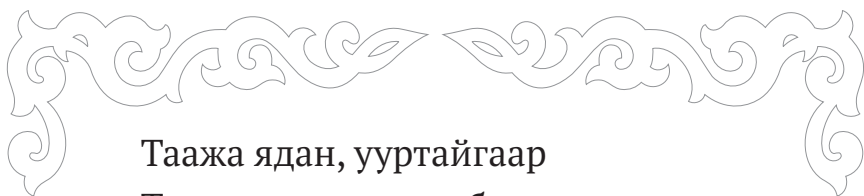

Амарагай сэнгүү хүсэлhөө
Жаргалай охёор халиһан,
Залуу наһаяа дурсажа,
Үлзы жаргалаа сэгнэжэ,
Урданай сэгээ аялгаар
Үлгэн тоонтоёо магтанад ха.
Амтан аяын хангалһаа
Аглаг тоонтомниш баясажа,
Аятай зохид үглөөгөө
Алтан наран дор угтана.

ААДАР

Санагадамнай бороо!
Наран хүүхэнэй гансаараа
Нарлаг дэлхэй эзэлжэ,
Халуун, ааяма амяараа
Хабархан дүргэхөөр байһыень
Хаанаһааш бууһаниинь мэдэгдэхэгүй,
Хэнэйшые үгэ дуулахагүй,
Холшор залуу, нарайхан,
Хонгор, зайгуул аадархан
Хабатай хүүен адхаршаба.
Аадар!
Ариг сэбэр, тунгалаг,
Аршаан дээжын амтатай,
Аляа солбон, һэрюухэн
Аашалан, сэсэрэн сасаршаба!
Тэбдүү, яаруу аадарһаа
Тэнгэри гэнтэ сошожо,
Хожомдошоһондоо гайхажа,
Хэсээ шүүрэн абажа,
Тэршээ аадарай аялгые

Таажа ядан, ууртайгаар
Тэндэ, эндэ наяргаба.
Галта сахилгаан ташуураар
Газар дэлхэйгээ шэрбэбэ.
Харин, аадар хүхюутэй
Хажар тэнгэри-эмгэйнгээ
Хараал, шэрээл тоохошьегүй,
Хашаанһаа мултарһан унагандал
Хатаран, соёрон дэбхэрнэл даа.
Балшар бага наһанай
Бороондо баярлаһан хүүгэндэл
Шалбааг соогуур гүйжэ,
Шал норотороо наададагтал,
Мүнгэн сэнхир годлинуудаар
Бүмбэгэ сохин, эршэмтэй,
Баярай хатар хатарнал даа!
Гандажа эхилһэн газарнай
Галта сахилгаанһаа зүрхэсэбэшье,
Аршаан сэнтэй аадарые
Альгаа тодон угтажа,
Ангаһан амаараа, гайхангүй
Амтархан ханатараа уунал даа.

ЗУНАЙ ҮГЛӨӨ

Зунай үглөө талада
Зайгуул хөөбэри манан
Үндэр тэнгэридэ дэгдэхээ
Огтолон мартаһан шэнги
Үлгэн талаһаа зууралдашанхай,
Углуу тохойгоор зайгуултана.
Будан манаар бүригдэшэнхэй
Нубарган ууламнай бүрынэ.
Бороогой уһаар халинхай
Нуурнай сэлхыжэ харагдана.
Буруу, тугалнууд саданхай,
Бухиндан, мүргэлдэн наадана.
Таламнай шиигээр амилна.

Таба сагаагай аяга соо
Дуһал-шүүдэр мэлмынэ.
Таатай, нуга гүбээнүүдэй
Зүлгэ ногоон нэмэргэнь
Зунай сэнгүү агаарта
Жэгдэ гоёор ногоорно.
Үбһэн иигээд эхилхэнь:
Үглөөнэй гаглюун агаарта
Алха дүшын ханхинаан
Абаһаар сууряатан ханхинаад,
Аажам үглөөе һэргээхэнь,
Шүүдэрэй хатаадүй байхада
Сабшалгадаа яаран гарахыень
Сэлеен зоноо уряалхань ха.

ТОХОРЮУНУУД

Һанана гүш тохорюунууды?
Һаруул талын дундахана
Һайхан тэдэ шубууды?
Зэмхэ сэсэгээр манарһан
Зэрэлгээтэ нуурай эрьедэ
Мүнхэ дураяа манаһан
Мүнгэн, сайбар шубууды?
Талын зэрэлгээн соо тамаран,
Таамаг үльгэрэй шубуудтал,
Дунгяа талын дундахана
Дуранай мүнхэ хүшөөдэл,
Дууран хоюулаа байһыень?

Үлгы сагаан таладань
Үймөө, хүлгөө асархан
Уряалгүй айлшад бидэнһээ
Ухаа алдан тэрьелжэ,
Дураяа аршалан абархаа
Далияа сэлин дэгдэжэ,
Дайдаяа эрьен хурылаад,
Далда орон ниидэшөө һэн.

Хойноһоонь харан халаглаад,
Хүмэрин сэдхэлээ үлөө һэм.
Хонгор сэлгээ таламнай
Хооһон шэнги болошоо һэн.
Тиибэшье тэдэнэр хоюулаа һэн, хоюулаа!
Тэнгэрийн хизааргүй уудамда
Тэмдэгхэн мэтэ үзэгдэбэшье,
Тэршээ, холборхой дэлхэйтэй
Тэнсэхээр бэшэ ханагдабашье,

Тэдэнэр хоюулаа нэн, хоюулаа,
Талаан заяан хоёртоёо,
Таабари мэтэ дурантаяа!
Харин бидэ, хүнүүд,
Хүхэ дэлхэйн эзэмди гэжэ
Хүн нэрэдээ дашууран,
Хэтынгээ дурые гамнангүй,
Хайрата гансаяа алдажархинхай,
Хооһон сэдхэлээ үбэртэлөөд,
Хэлтэгы заяанай далан дээр
Хоёр шубуудта атаархан,
Хубиингаа жаргалы үгылжэ,
Хуби заяандаа гомдонолди.

БАЙГАЛ ДЭЭРЭ ҮДЭШЭЛЭН

Үүлэнэй захаар һара шагааж,
Үдэшын Байгал миралзан хульбэрнэ.
Үндэр тэнгэридэ одо мүшэд ялалзаад,
Үдэшын хугжэмы тааж ядан эмнилдэнэ.

Мүнгэн уһанай номхон нюрууе эбдэжэ,
Мундуу сахали мүргэн сошооно.
Тэнгэрийн толиие һэбшээн хүдэлгөөд,
Түмэн уршалаагаар долгид наадана.

Эрьедэ һууһан хоёр инагууд
Эхин дуранай үльгэртэ төөрижэ,
Элһэн хэрэм барижархёод,
Энхэ заяандаа этигэн дуурана.

Далай инагуудта шэбэнэн дуулажа,
Дайдын оршолон мартуулан үлгүдэнэ.
Дэлхэй дээрэ мүнхын юумэн үгы гһэндэл,
Долгид хэрэмыень шууян аршажархина.

НАМАРАЙ ЭХИН

Энэ хүни бороо ороод,
Элбэг шалбааг тогтонхой.
Энгэр, гүбээ, ташалангаар
Эртын хюруу яларанхай.
Хярын үндэр модонууд
Хярмаг нэмэргэ хэдэржэрхёод,
Торгон тэрлигээ шаналжа,
Толгойгоо гунхан уйданад.
Сарьдаг уулын оройнууд
Саһаар хушагдан даруулаад,
Гэнтэ бууһан намарһаа
Гэнэдэн алдаад, жэхынэд.
Займагай захада хуһахан
Залуухан шарайгаа алданхай,
Шаргал дэгэл үмдэжэрхёод,
Шабгансын түхэл оронхой.
Түрүүшын саһан шэрдэгтэй
Түргэшэ, яруу намарай
Шэрүүн уларилдань байгаали
Шэмхүүлхэ балай дурагүйл хаш.

НАМАР

Намжаа үглөө дайдамни сэнтэжэ,
Намарай хюруу яаран унаба.
Нэгэ хүнөөр үүлэд дэгдээд,
Нэлэнхы нютагни сэнхэгээр амилба.

Намарай ольбон дайдаяа хайража,
Наранай элшэ һуладан буураба.
Нажарай сэсэгүүд үнгөө хубилжа,
Номин дэлхэй алтаран шарлаба.

Аянай шубууд замдаа мордожо,
Аажамхан зунаа үгылэн бэдэрбэ.
Дулаахан амииень дахан ниидэжэ,
Дурна зүгыг шэглэн яараба.

Намар сагай хэрюун һэбшээн
Нангин дуранай аялга хэргээн,
Энхэ наһанай гэгээн дурсалгын
Эреэхэн набшаһаар гуниглан наадана.

БУСАЛГА

Бунхан уулын хормойноо
Буянта тоонтоёо шэртэхэдэ
Буурал нютагайм дундахана
Бүлэг уляаһад ургадаг юм.

Холоноо удаан харахада
Холын замнаа нютагтаа
Харижа ябаһан баатарнуудтал
Харагдан зэрэлгээн соо байдаг юм.

Хонгоодор минии угсаатан
Хара моритод гэлсүүлжэ,
Хаан Чингисэй сэрэгтэ
Хабата хэшэгтэд байһан юм.

Түүхэтэ сагай домогуудта
Түрүү манай элинсэгүүд
Алдар солоёо дурдуулһан
Анхан сагай баатарнууд юм.

Харин мүнөө нэбшээн соо,
Хүдөө талын зэрэлгээн соо
Бүлэг уляаһад тамаржа,
Баатарнууд мэтэ харагдаа.

Бата жагсаалынь бутаржа,
Бүлэг бүлэгтэ хубааран,
Эсэһэн моридоо нэшэнгүй,
Элһэтэ замаар дабшанад ха.

Сэхирэй эрьеэр нубарилдан,
Сэлгээ дайдаяа хаймадан,
Түрэл гэрэйнгээ утаае
Таажа ядан харанад ха.

Олон хоногто удаарhанаа
Одоол тоонтодоо хүрэжэ,
Оһолто дайнһаа мэндэ
Омог дорюунууд бусабад ха.

Амиды мэндэ ерэбэд гэжэ
Аһан ехээр баярлан,
Аяга сайнгаа дээжые
Ашата бурхадтаа үргэжэ,

Дэмы яаран тэбдэжэ,
Дэгэл, малгайгаа олонгүй,
Богоһоо гэшхэн алдажа,
Баярай нулимса аршангүй,

Үбгэд, хүгшэд, үхибүүд,
Үхид, бэрээд, эжынэр
Угтахaa булта гаража,
Урдаhaань гүйлдэн ошохонь лэ.

Эртын домогуудта иигээд лэ
Эрэлхэг, баатар сэрэгүүднай
Хариин дайтай газарhaа
Харижа гэртээ бусадаг hэн.

Дайшалхы габьяа харуулhан
Домогто баатар хүбүүднай
Дайдын зэрэлгээндэ мүнхэрэнгүй
Дайдаяа хододоол бусадаг hai!

ЯРУУНА

Хангай Захаамин дайдынгаа
Халуун сэдхэлhээ мүндэлhэн
Хүринхэн зүрхэнэй мэндые
Хүргэн ерээб, Ярууна!

Элдин дэлгэр таладашни
Элшэтэ наран толоронхой.
Эгэтын Адагай бэлшэртэ
Эртэлэн айлшадаа угтанхайш.

Намдуу, аалин зугаатай,
Налархай, урин занхантай
Ажалша бүхэриг зонхоншни
Анхан сагһаа хүндэтэй.

Һаруул гэгээн нуурнуудайш
Һайхан шарай харахада,
Монгол хүүхэнэй гээжэрхихэн
Мүнгэн зүүбшэтэй жэшэмээр лэ.

Миралзаа долгиёо үлгйдэн,
Мүнхынгөө зүүдэндэ дууранаш.
Холборхой онгосо-заяагаа
Хүдэрхэн гараараа баринхайш.

УЯНГЫН СЭСЭРЛИГТЭ

Уран бэлигэй үлгы –
Уянгын сэсэрлигтэ айлшалжа,
Ухаан бодол, сэдхэлни
Уяран хүлгөөд тэнсүүригүй.

Хадата Захаамин дайдынгаа
Хангай тайгаар анхилһан
Халуун зүрхэнэй ульһатай,
Хадаг-мэндээ барибалди.

Гушан гурбан гулбай Яруунын
Гурбан мэлмы нуурнуудта
Сэнхир номин Сэхирэйнгээ
Сэнгүү мэндэ хүргэбэлди.

Сэрэн-Дулма абжаагайнгаа
Сэсэн, мэргэн харасые
Сагаан гантиг шулуун дээр
Шэртэн, сэдхэн золгоболди.

Гантиг шулуун дэвтэрhээ
Гайхалтай сэсэн мүрнүүдынь
Уншан, уяран шэбшэжэ,
Уулзаһан мэтэ болоболди.

Тантайгаа хотодо уулзажа,
Тааралдан, хөөрэлдэн һуудагаа,
Сэсэн бодолтой үгөөртнай
Сэдьхэлээ эмнэн гарадагаа,

Сагай үнгэрэн ошоходо
Сэгнэн, гашуудан байналби.
Сагаан Дара эхэдэл
Һайхан шарайетнай һананалби.

Сэгээн дэлхэйн хүлгөөн соо
Сэдьхэн таниигаа дурсажа,
Сэдьхэлэйнгээ гэгээн буланда
Сэгнэн, шүтэн тахиалби.

БАГШАНАРТАА

Дүшэн жэлнүүдэй эсэстэ
Дурдан таанадаа ханахадаа
Дуранай мүнхэ хүшөөе
Дэгжээн тандаа табихамнай.
Аабагар жаахан бидэнэрые
Асари үргэн дэлхэй дээр
Альгаа дэлгэн угтаһан,
Аба эжытэймнай сэнтэй
Ашата багшанартаа мүргэе.
Эрдэмэй эхи танюулжа,
Эхин алхам хэлсэһэн,
Элдэб зантай маанадые
Эблүүлжэ хүнүүд болгоһон,
Үхибүүн бага наһанһаамнай
Үргэжэ, дэмжэжэ ябаһан,
Ажабайдалай хүшэр харгыда
Арюун зам харуулжа,
Ашата үреэлээр, эрдэмээр
Аян замыемнай гэрэлтүүлһэн

Ашата багшанар, таанадтаа
Алаг зүрхэнэй баярые
Анхаран, бахархан хүргэнэбди.
Алтан дэлхэйн уудамда
Алишые сагта, хааанашье
Ашата багшанар, таанаднай
Амар жаргал эдлэжэ,
Байдалай хүшэр хүндые
Бүдэрэнгүй, эсэнгүй, зобонгүй
Бата бүхөөр дабаарайт.
Наһанай үндэр дабаае
Найдалаа алдангүй гаталжа,
Нарата дэлгэр байдалтай
Налайжа хододоо ябаарайт.

БАДМА ЭЖЫДЭЭ

Үгылдэгби, эжымни, танияа,
Үргэлжэ сэдхэлдээ һанадагби.
Үнэтэ эрдэниее гээһэндэл
Үгылэн танияа дурдадагби.

Заабари, заншалыетнай алдангүй
Заабол ябахаа оролдонолби.
Заяанай үндэр дабаанда
Заршам болгон абаалби.

Ажалаа дүүргээд ерэхэдэмни,
Аяга сайгаар угтадаг һэнта.
Үдэрэйнгөө һониноо хөөрэлдэжэ,
Үелэн хоюулаа һуудаг һэмди.

Сэсэн хурса зугааетнай
Сэгнэн мүнөө ябаналби.
Хошон хүхюу зангыетнай
Хододоо дурсан һананалби.

Үхибүүн гэжэ голонгүй
Үетэн шэнгээр ханилаа бэлэйбди.
Үе сагай хүлгөөн соо
Үнэн нүхэрни байгаа бэлэйт.

Байдалай хүшэр хүндые
Бата сэдхэлээр гаталаа бэлэйт.
Замбиин хатуу шэрүүниие
Залитай, согтой дабаа бэлэйт.

Алтан дэлхэй дээр хүн бүхэнэй
Арюун ганса эжытэйшье хаа,
Ашата эжымни, танияа
Адлихан тэгшээр сэгнэнэлби.

БАСНИ

Шалбаагай захада баха
Шалхайжа нуужа байтараа
Бэлтэг, бэлтэг бэлтыжэ,
Булай ехээр хүрхыгөөд:
«Бараг ногоон самсыемни
Баран юундэ обёорногүйб,
Бамбагар гоё монсогыемни
Булта юундэ харанагүйб,
Байрадаал юундэ нуунабиб,
Хилэн эреэн дэгэлыемни
Хэншье юундэ магтанагүйб?» – гээд,
Шалбааг хүрэн гэхэдээ
Шабар соо унаад, зутаршаба.

Элжэгэн эрьедэ дүтэлжэ,
Уһалха гэжэ байтараа
Нюргандаа үргэлһэн ашаагаа
Нуурай уһан соо харажархёод:
«Эзэмни тиигэжэ мэдэнэгүйл даа!» – гээд,
Бэеэ дээгүүр бодожо,
Бардам янзаар маһайба:
«Баһаш шангал байхаб даа,
Баатар заанһаа дутахагүйб даа!» – гээд,
Булай ехээр буйлаба,
Бултаниие сошоон гайхуулба.
Аяараа ниидэһэн аляһанай
Амархаа дээрэнь һуушахада
Ашаандаа даруулаад унажа,
Оро бодогүй тарайшабал!

«Элжэгэн ашуулха дуратай,
Эрьюу магтуулха дуратай».

НАШАН БҮРГЭД

Нашан бүргэд алмайржа,
Наранай элшэ барихаар
Арга шадалаа шангалжа,
Аһан хүсөөрөө оролдобо.

Шадал бираяа сэгнэнгүй
Шарбаганажа аашалаад,
Шанга наранай аминда
Шарбуулан тэрэ хосорбо.

Хирэ, хаһаа мэдэхэгүй
Хэмгүй бардам хүйхэрнүүд
Холуур һанаа һанаалагшад
Хооһон үлөөд хайратайгшад.

Мүнхэ булагай аршаанһаа
Мундаг буруун ундалдаг аад,
Муушалжа тэрэнээ бузарлаад,
Мунхаг, тэнэгээ гайхуулба.

Манайш дунда иимэрхүү
Мулгуу бардам зантайшуул
Үхэрэй түлые муудхалтагүй
Үтэр олдоод байгшал даа.

ТЭНЭГ ХҮН

Урдын урда сагта
Уужам дэлгэр нютагта
Үбэлэй хүнийн утада
Утын замда ябаһан хүн
Уһа абахаяа худагһаа
Худаг руу тонгойходонь,
Харан гэхээн, тэндэнь
Һара малайжа байба ха.
«Халаг даа, һара яагаад
Худаг руу унашоо юм бэ?
Хайшан гэжэ тэрэниие
Худагһаань гаргахам гээшэб?» гээд,
Хулһан аргамжада дэгээ уяад,
Хүсэлэн татажа тухашарба.
Гэнтэ аргамжань таһаржа,
Гэдэргээ тэрэ тарайшаба.

Һэгээ ороод харахадань,
Һара огторгойдоо ялайна.
«Минии унаһан яахаб даа,
Малагар һарыел абарааб даа», – гээд,
Тэнэг хүн маһайба,
Тэһэ биса баярлаба.

Эхэ орон тухайгаа
Элдэбээр хүнүүд хэлсэдэг юм.
Элдэб шалтагаар арсадагшые юм,
Эхэ нютагаа голодогшые юм,
Эгээ «һайнииень» бэдэрдэгшые юм.
Эдир нүхэртэйгөө арсалдаабди хоюулан:
Эндэхи, түрэнэн нютагни
Эгээлэй юрын хүдөө нютаг,
Эгээл бага Эхэ оромни гэдэ тэрэ.
Харин саанань ондоо тээ, хаанашьеб,
Ехэ Эхэ орониинь байдаг юм ха.
Хайшан гээд хубаагаа юм бэ?
Хилэ, аймаг, можоорнь гү,
Хэлэ, дуун, сэдхэлээрнь?
Харин намда Эхэ оромни ганса,
Хангай тоонтомни онсо, өөрын.
Хүгшэн эжын хормойһоо

Хүрьһэтэ дэлхэй гэшхэһэн,
Хүйһөө тоонтодоо булуулһан,
Хүн боложо анха түрэхэн
Хангай Эхэ оромни – тоонтомни ганса!
Элинсэгэйм, эжым түрэхэн,
Эхынгээ уураг амталһан,
Эльгэн Эхэ оромни эндэ,
Элинсэгэйм дурасхаал шэнгээһэн,
Эмгэймни аялгаар сууряатаһан,
Эсэгымни хүлһөө дуһааһан,
Эхэ газарни энэ, эндэ, ганса,
Ямаршье хадаа миниихи,
Ямаршье байг, хамаагүй,
Ялагар, салагар хотошье бэшэ,
Ялагүйхэн хүдөө һууриншье,
Ялхитай, шабартай, шэбэртэйшье,
Ямбагүй, юрын зонхонтой

Хүдөө, сэлгээн нютагни
Хэнһээшье, юунһээшье сэнтэйхэн.
Хүрьһэтэ дэлхэй уудам:
Хаанашье хүнүүд амидардаг,
Хүнүүдэй хуби, аян замынь
Хаанашье абаашажа болодог,
Хаана холуур төөрюулдэг.
Харгы замайш эсэстэ
Хариха, бусаха газаршни
Хүлээхэ, үгылхэ шамайе,
Хэзээдэшье минии гэжэ энхэрхэ,
Халуун эльгээрээ тэбэрин унаха
Хара шоройшни гансахан,
Хангай тоонтошни нангинхан!

ШАХАЛ

Сагай найниие шэлээ гүбди?
Шахал болохонь гэлсэнэл,
Шамбай хүбүүд, шагнытээ!
Сэлеэн нүхэдтөө дуулгытээ!
Үндэһэн ёохортоо бэлэдхэмнайл,
Үнгын гоё зүүдхэлээ,
Үнгэтэ торгон дэгэлнүүдэйнгээ,
Үнгэ найханииень шэлээл,
Үхид, бэрээд гоёёл!
Ая хүгжэмөөр баянхан
Архиингаа дуу буляалдан,
Абьяас бэлиг хоёроо
Арад түмэндөө бэлэглээл.
Нахис, хотос гэшхэлжэ,
Нахилзатар хатаръя!
Уужам сээжын оёорһоо
Уянгалтар татая!

Дүхэригтөө гарытээ,
Дүүрэн сэдхэлээ дэлгээ,
Түүдэгээ тойрон хатаржа,
Түмэн жэлдэ эрьелдэнэн
Түүхэ-ёохороо нэргээе!

Бахим, бахим барилсаад,
Бардам бугадал дуудаж,
Буха баабайдал зохоржо,
Баран зоноо гайхуулжа,
Бартаа тайга хүнхинүүлэн,
Баабайнгаа ёохор татуулья!
Тохойн шэнээн газарта
Тойрон байжа хатаръя,
Түүхын гүнһөө ерэнэн,
Түрэл ёохортоо бодож,
Тахим ниилүүлэн хатаржа,

Таатай дуугаа дуулая,
Талаан бэлигээ туршая!
Альганай дулаа ниилүүлэн,
Анда нүхэдөөрөө нэгэдэн,
Аялга дуугаа татажа,
Абьяас бэлигээ дэлгэжэ,
Эрьелдүүхэй замбиин эршые
Эльгээрээ, зүнгөөрөө мэдэржэ,
Ээм мүрөөрөө түшэлсэн,
Элинсэгүүдэйнгээ аялгые
Эбтэй, эршэтэй залгуулья!
Угайнгаа ёохор хатаржа,
Урма зоригоо һэргээе,
Уужам сэдхэлэй баярые
Уудалан байжа зугаалая!

ХҮНДЫН ТАБАГ БАРИИТА

Таатай, бата байдалнай,
Тайбан энхэ жаргалнай
Табан хушуу малтай
Таһаршагүй холбоотой.

Хангай Захаамин дайдымнай
Хүдөө талада үдэһэн
Табан хушуу малнай-
Тоонтымнай буян хэшэгнай.

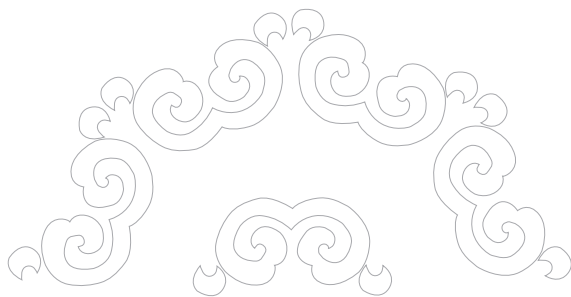
Дуулга ехэтэ гунанайнгаа
Зузаан хабһаар ханалжа,
Һүр ехэтэ һүлдыень-
Һээр тандаа табяабди.
Дэлэн ехэтэ үнеэнэйнгээ
Дээжэ арза, аарса, хүрэнгэ
Дун сагаан хонинойнгоо
Төөлэй, үбсүү, уусыень

Дала ехэтэ азаргын
Далан, арьбин баринабди.
Нарлаг, хайнаг үхэрэйнгөө
Найхан үрмэ, хурууд табяабди.

Сүмбэр уула мэтэ эбдэршэгүй
Буян хэшэгыемнай баригты.
Нүн далай мэтэ шэргэшэгүй
Нархадыемнай тогтоогты!

Хангай Захаамин дайдымнай
Хаба, хүсэ, шэмэ шэнгээһэн
Заншалта гуримаа сахинхай
Жэнхэни табагыемнай хүндэгты!

ХУБИ ЗАЯАНАЙ ХҮГЖЭМ

ХУБИ ЗАЯАНАЙ ХҮГЖЭМ

Хуби заяанай хүгжэм

бии юм гэжэ

би дуулааб.

Хүн бүхэнэй

хуби заяанай хүгжэм

өөр өөрын, онсо, ганса.

Сагайнгаа ерэхэдэ,

сэдьхэлшни гэнтэ һэришэһэндэл,

шэнхинэн дуулашаха!

Аабагар заахан

балшар бага

наһандашни

Арюун һайхан,

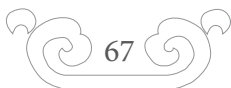
алтан уурагай

амтатай,

Ашата эжыншни

альганай дулаа

шэнгээһэн,

Амидаралай элшэтэй
гэгээн, тунгалаг
аялга зэдэлхэ.

Унаган сэнгүү,
урасхал хонгёо
хаһашни

Ургы сэсэгээр,
уянгын долгёор
халиха.

Оһолто омог,
одон сэнхир
үешни

Орьёл өөдэ
тэгүүлэн
ниидэхэ.

Омогтоо эндүүрэн,
оёоргүй гүнзэгы руушье
унашажа болохо.

Гэрэлтэ энеэдэншье,
гунигай бүтүү мананшье
тэндэ дайралдаха.

Гүлмэр хөөрхэн,
ургын амисхаал,
шэбэнээншье,

Мүнгэн сэнхир
намарай хюруугай
ольбоншье тэндэ бии.

Гэрэлтэ арюун
гайхамшаг тэрэ
хүгжэмые

Гайхан шагнаад,
зүрхэншни дабтан,
зэдэлэн дуулашаха.

Ажабайдалай охин,
амидын жаргал
иимэл юм гээд этигэшэхэ.

Харанхы баларыг
 hүнөөн
 hэтэлээд,
Инаг дуранай хүгжэм
 элшэтэн,
 дэбэрэн халижа,
Гэгээн гэрэлээр
 замби түби
 толоршохо!
Нойргүй хүнийн эсэстэ
 номин зүүдэнhээ
 сэлмэн hэргэжэ,
Гэртээ
 гэрэлээ
 унтараагаад,
Газаашаа
 яаран
 гаража,
hүнийн
 мүшэдөөр
 хангалтаhан

Үнээ задалан,
 hэрюухэн
 hэбшээндэ табяад,
Урса харахан
 гэрэйнгээ уйтай
 оршон орхижо,
Үүрэй гэгээн
 солбониие
 хүлээжэ,
Үглөө нараяа
 найдамтайгаар
 угтажа,
Замби түбиин
 зоболон бүхэниие
 дабахаар,

Зүрхэн тугаа
дээрэ үргэн
бодожо,
Захагүй үргэн
ажабайдалай далайһаа
айнгүй
Заяанайнгаа эрмэгтэ
зориг дүүрэн
зогсохош!

ЮУНДЭШЬЕБ ДАА...

Юундэшьеб даа
 саб сагаахан
 саһан дээрэ
Үглөө бодоһоор
 үлгэн дэлхэе
 хаймадан,
Үдэшөөр ошоһон
 мүрнүүдыеш
 бэдэрнэб.
Үнгэрэн ошоһон
 намарай уянгые
 үгылэн,
Үбэлэй сэбдэг
 хүгжэм сооһоо
 үри дулааень бэдэрнэб.
Юундэшьеб даа
 саб сагаахан
 саарһан дээрэ

Үнгэтэ шүрэнүүдые
холбон
үлхэдэгтэл,
Уяхан үгэнүүды
үлхэ
үлхэнөөр,
Үгылһэн
шамаяа
үлхөө шүлэгтөө
Үнэн зүрхэнһөө
олохоб гэжэ
этигэнэб.

САГАЙ ЭРЬЕСЭ

Үбэлнай уурлаад, жабарлаад,
Үнгэрхэ сагтаа үнгэрхэ.
Үбэлэй бамбагар хүнжэл дороһоо
Ургыхан сэнхирлэн бултайха.

Хабарнай хабархан хүсэрхөөд,
Хагсуу халхяараа дарабашье,
Халуун наранай туяада
Хабтагай дайдамнай ногоорхо.

Аадар бороогоор амилаад,
Аляахан зумнай найрлаха.
Ааяма наранай амисхаалһаа
Ангажа дайдамнай ядарха.

Нарьдагһаа үүлэд тэрьелээд,
Нэрюухэн бороогоор шэдэлхэ.
Үерлэн, дэмырээд Сэхирнай
Үндэр эрьегһээн халиха.

Налгайхан, намжаахан намарнай
Набша намаагаар алтараад,
Сэнхир мүнгэн хибэсээр
Сэлгээ дайдаяа гоёохо.

Сагнай иигээд лэ хубарина,
Сахариг гэнжээр гороолно,
Сансарын мүнхэ эрьесээр
Сагаа тоолон яарана.

Элэшэгүй мүнхэ ээрсэгээ
Эмгэй замби эрьюулнэ.
Энээхэн наһанай набагшые
Эршэлэн гамгүй эмирнэ.

Мүндэлнэ сэдхэлдэ голхорол,
Мүхэрээн шүрэнүүдээр мэлмэрнэ.
Сээжэдэ багтахагүй гуниг
Сэлмэг нулимсаар халина.

Үлгэн дэлхэйн оршолон соо,
Үнэн худалай далай соо,
Хара сагаанай тэмсээн соо
Хайшаашьеб тэрьелнэ этигэл.

Бүрхэг бүрүүл үдэрнүүд
Барагдахаар бэшэ һанагдана.
Гэгээн наран хоргодожо,
Гэрэл дулаагаа хуряана.

Гансал тэндэ холохон
Газар тэнгэрийн забһарта
Алтан наранай гэгээхэн
Аласы зорихы даллана.

Һарьдагай оройһоо һэбшээлээд
Һаяар сэлмэхэл огторгой.
Атаа жүтөөнэй шэбэр
Арилан хатахал заатагүй.

Үнэн нүхэд заримдаа
Үгы шэнги ханагдабашье,
Үе сагаар шалгагдахан
Үсөөхэншье хаа, байхал юм.

Найрхуу, тэнэг хүнүүдэй
Хажар, хубхай үгэнүүд
Харгын тооно шоройдол
Хура бороондо даруулхал.

Урагшаа зориё, нүхэдни,
Үндэр заяандаа этигэе!
Үнэн дэлгэр сэдьхэлээр,
Үргэн замаар дабшая!

Үдэр бүхэнэй юрьеэндэ
Үнэн дураяа алдангүй,
Үрэ зүрхөө гэмтээнгүй
Үндэр бодолтой ябая!

Гэгээн дэлхэйн оршолон соо
Гээгдэл, гэмшэл үгыгөөр,
Гомдол, голхорол үгыгөөр
Хэншые амидаржа шадаагүй.

Алдуутай, оноотой дэлхэй дээр
Аба эжын заяаһан
Арюун сэбэр замые
Ажабайдалдаа сахия!

Хүн нэрээ алдангүй,
Хүсэл зоригоо мохонгүй,
Хайрын дулаа алдангүй
Хүнэй зэргээр амидарая!

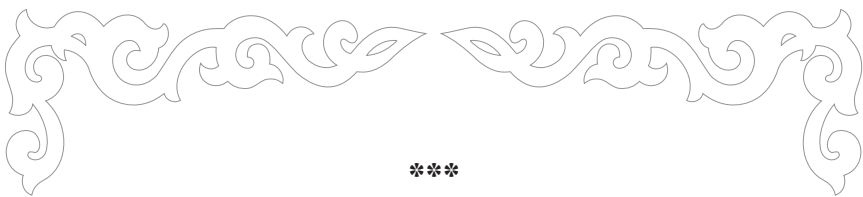
СУУХА ХУУР

Модон шанагадал монсог толгойтой
Мүлижэ хэһэн матагар эшэтэй,
Мориной дэлһээр томожо гүрэхэн,
Торгон утаһан – уяхан хүбшэргэйтэй,
Малша буряадай сэдхэлэй дуун,
Мүнхын хүгжэмэй эхин – сууха хуур!
Хүдөө талын шэмэг, хэшэг,
Хээрын һалхинай амисхаал, суурян,
Хүхэ ургын хонхын шэбэнээн,
Хүлгэхэн зүрхэнэй хонгёо дуун,
Ханилһан гансымни урихан дуун,
Хайрата эжымни эльгэн энхэрэл
Хүгжэмэй тунгалаг булаг – сууха хуур!
Юрын малшанай сэдхэлэй баялиг,
Юрэ бусын аялгын эзэн,

Сэсэн элинсэгэйм түүхын түүрээн
Сагай холоһоо дамжан ерэнэн
Урдын дуунай уянга, удха,
Уйдхар гунигайнь гэгээн голхорол,
Хуби заяанай бата тулга
Холын аянай үнэн түшэг,
Хэндэшье хэлэхэгүй нюусын абдар,
Хүлгэнэн зүрхэнэй гэгээн орёл!
Тоонто нютагайм амин хүлдэ,
Томоогүй багымни хүсэл, мүрөөдэл¹,
Аглаг тоонтымни арюухан үглөө,
Ардаг агтын аянгын түбэрөө,
Арадайм бэлигэй нангин гэршэ,
Аласы тэгүүлнэн хизааргүй сүлөө,
Арюухан сэдхэлэй мүхэшэгүй баялиг –
Агуухэ сууха хуур!

1 Мүрөөдэл- мечта

Эмгэй эжыгээ дурсажа

Сэдьхэлэймни тэнгэри хэрюун,
Сэнхир хүни шэмээгүй, аалин...
Сээжын гуниг багтажа ядан хобхороод,
Сэлмэг нулимсаар харгылан урдана.
Хаанаһаашьеб даа гунигай аялга хөөрөөд,
Һаруул хүниие эзэмдээд, хуурдана.
Бүтүү хүлэмхи аялгань аласай холоһоо
Буурал элинсэгэйм хоолой һануулан,
Буян, нүгэл, зоболонгы тээжэ,
Багтааж ядаад, уйлажа сүхэрнэ.
Урдын сагай уянга үерлөөд,
Угайм элинсэгэй шарай танигдана.
Түүхын эрьесэ гансата һанагдаад,
Тэсэшгүй оршолонгой зоболон зэдэлнэ.
Хүгшэн эжымни заяанай харгы,
Холын холоһоо хэргэн һанагдаад,
Хүгжэмэй амин соо зэдэлэн дуулдана.

Уршалаатай хасарыень дамжан
Урдаһан нулимса хатан шэргээл.
Үнгэрһэн наһанайнь дэбтэртэ
Үзэгдэһэн үйлэ, оршолон:
Урбаһан нүхэрынь, үхибүүдээ гээһэниинь
Үбгэрһэн эхэ эсэгээ алдажа,
Үншэржэ зобоһон тамыень,
Урсахан гэрһээн үлдүүлжэ,
Үйлсэдэ гансаараа үлдэһэн,
Үлдэжэ, дааража, үзэн ядуулжа,
Уймар тэнэгүүдтэ наадалуулһан,
Ухаагаа һамарба гэлсүүлһэн,
Үйлын үрииень хэмнэжэ ядан,
Уйлан хүлгэһэн зүрхэмнил тэсэнгүй,
Уйтай һүниие дабангүй шэмшэрнэ.
Оршолонто юртэмсын абаралгүйе гайхажа,
Орилон уйлахаар бэлэн байналби.

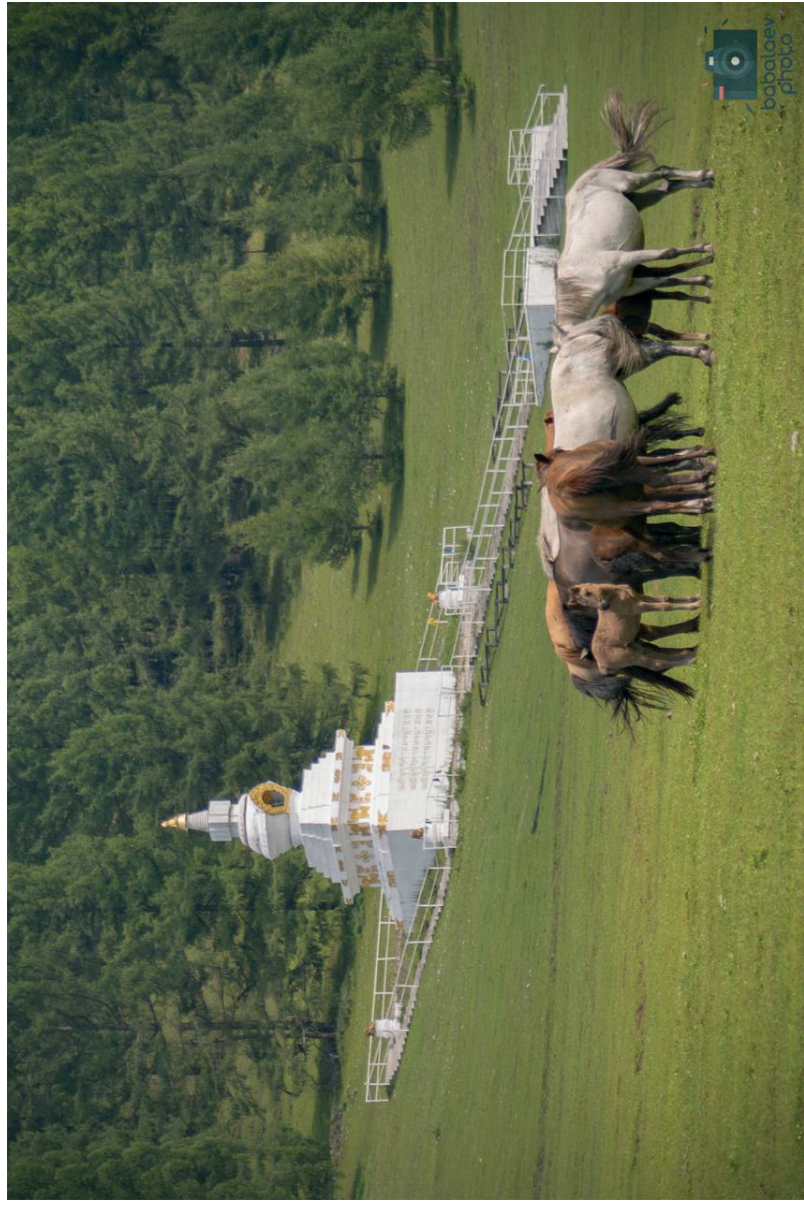

Эмгэй эжымни үнидэ үгы,
Энхэ наһаяа эдлээд мордонхой.
Хатуу шэрүүниие дабан гараад,
Хада гэртээ харин мүнхэрэнхэй.
Гам хайраггүй дэлхэйн эршэндэ,
Гүйдэлдэ хүлөө алдан этэрүүлбэшье,
Зоригжон бодожо, найдалаа мүнхэнгүй,
Зоболоной далайда мөрөө алдангүй,
Жаргалай түлөөдэ тэмсэхы захяа һэн.

Үүрэй гэгээн хадын оройдо тудажа,
Үүрэй солбон удахагүй ялархань,
Хээрын һалхин һэбшээлэн үлеэжэ,
Хүдөө нютагһаам маные үлдэхэ.
Үүрэй нарахан, яаран мандыш,
Уйдхар гунигыг үргээн үлдыш.
Гэгээн үдэр гэрэлтэн ерэг лэ,
Гэр соомнай баяр бадараг лэ!

Хурчин

Адуун, Субурган

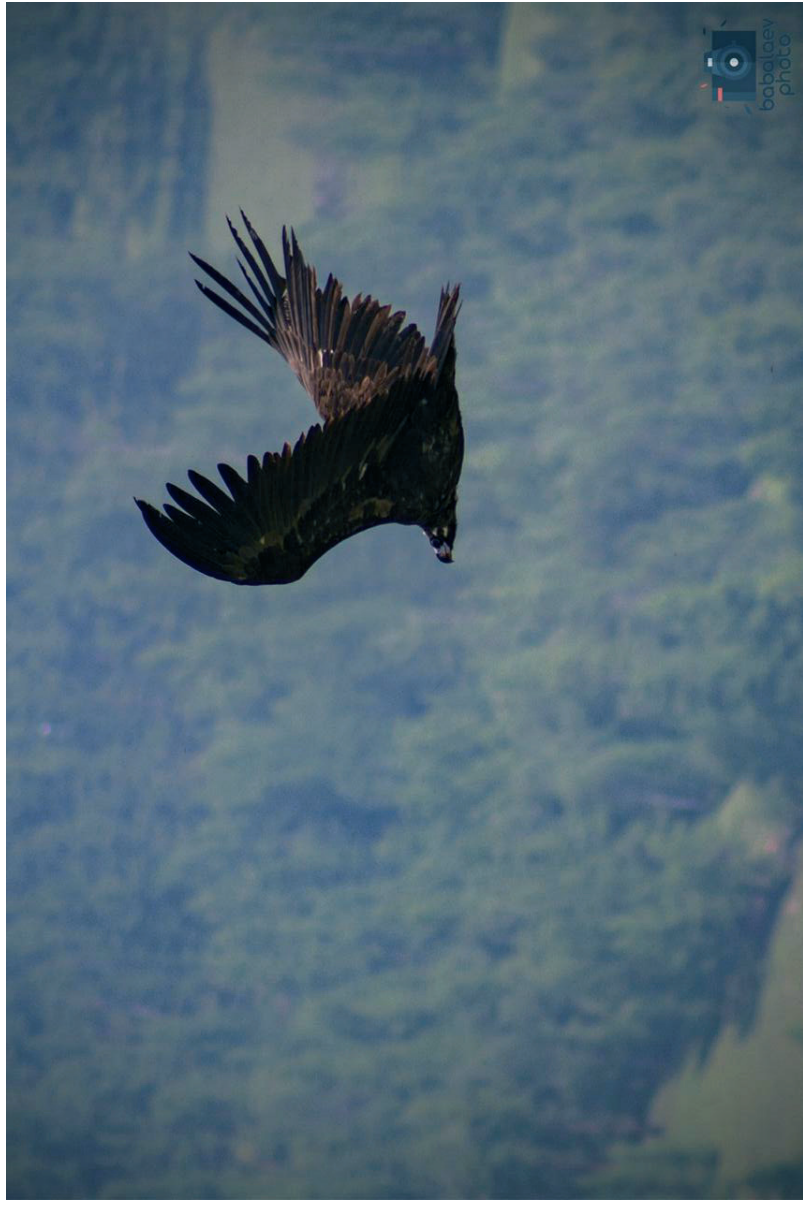
Ангар

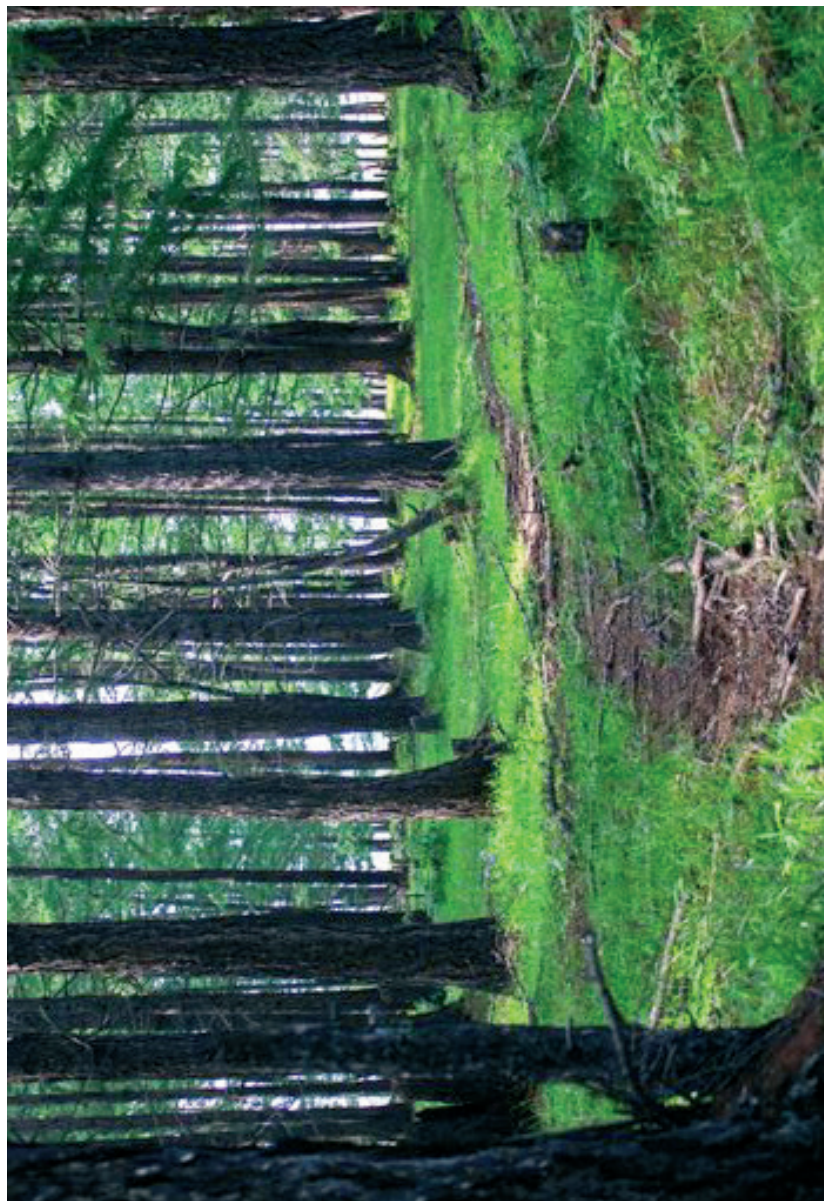
Балжан-Гарма сэтгэг

Бүгэд

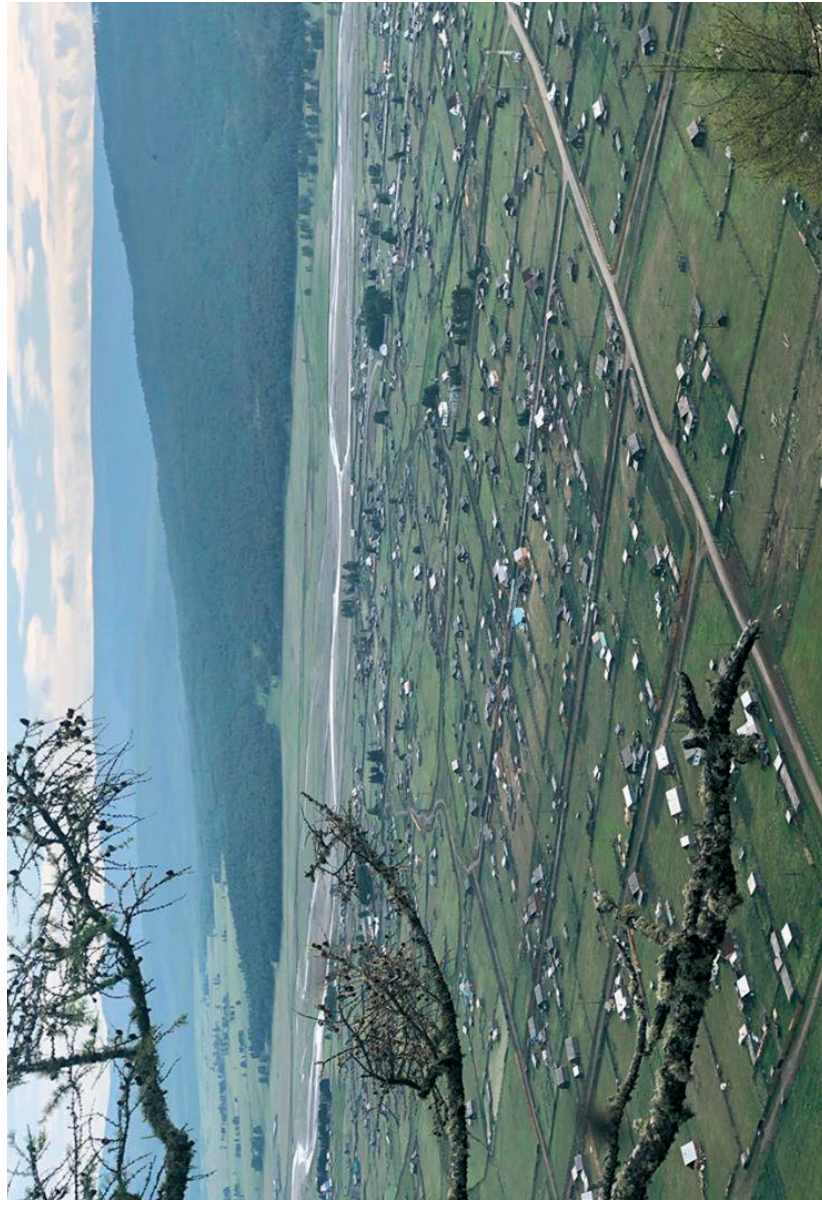
Бүргэд

Oŭ

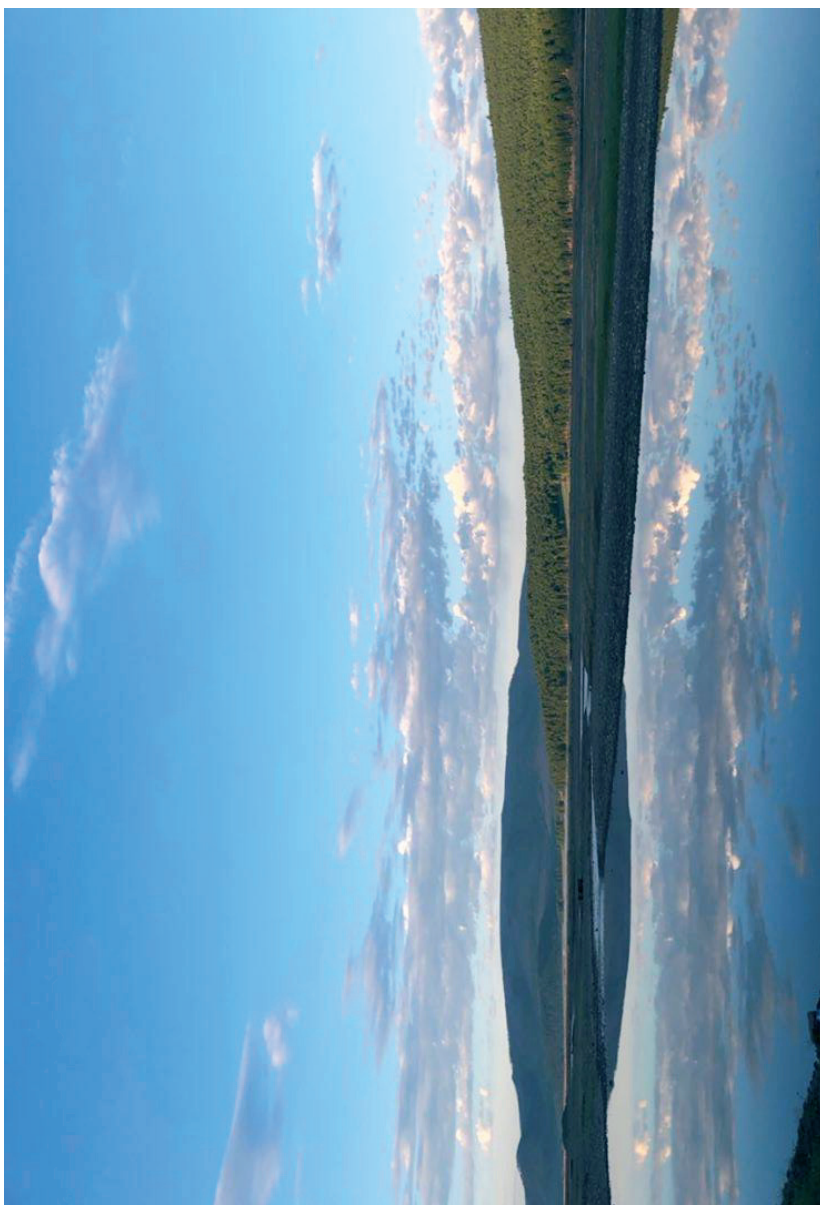
Санага

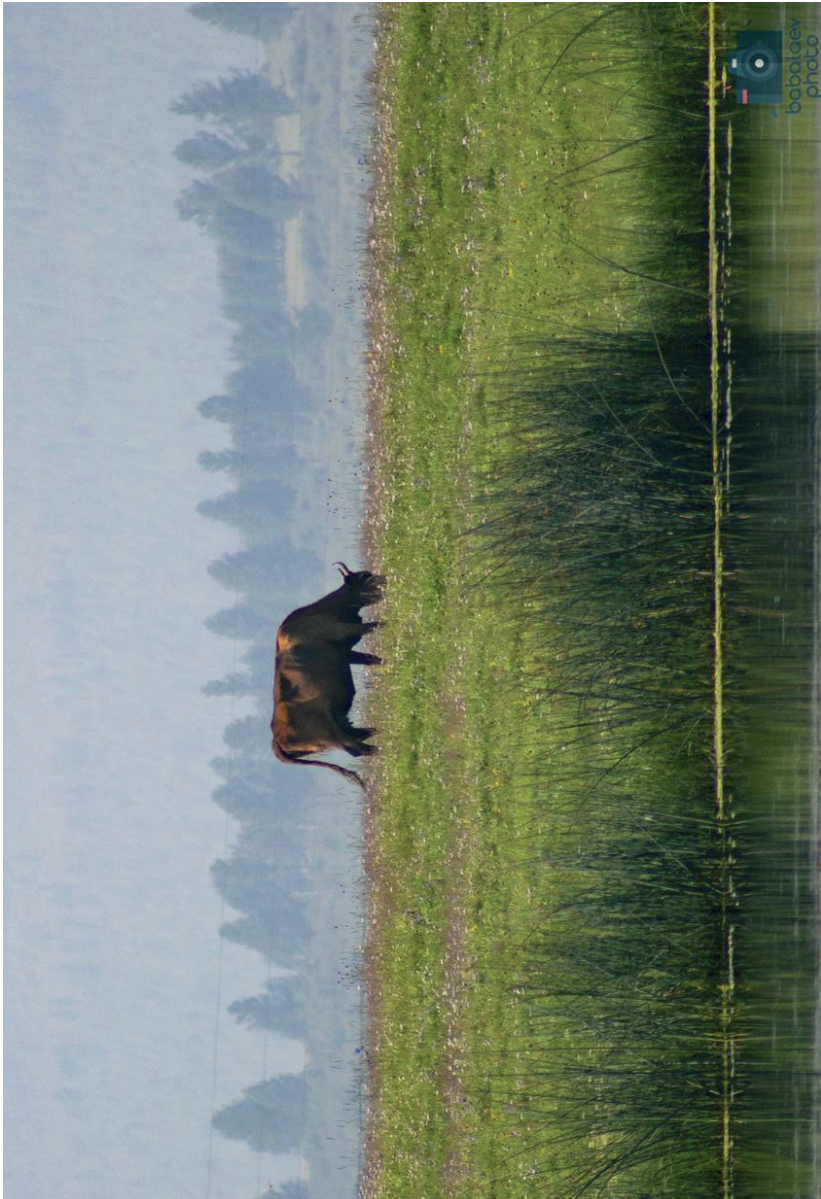
Санага

Сэхир

Сэхур дээр

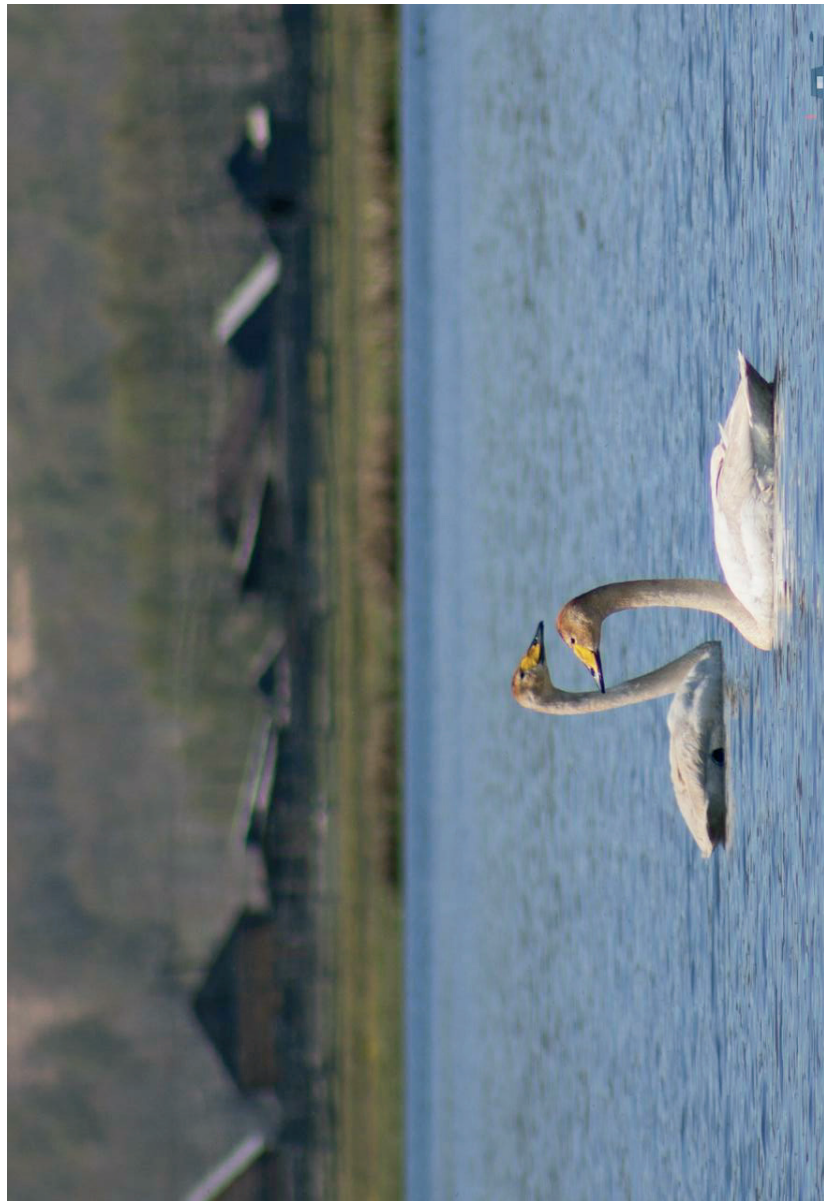
Ухер

Хун шубууд

Хун шубууд

Хун шубууд

Моруд

ҮНЭН СЭХЭ ЯБАҢАЙБДИ

Наһан тухай, наран тухай,
Нангин арюун дуран тухай,
Намжаа энэ үдэшэ
Налгай зугаагаа дэлгэе.

Эхэ тухай, эсэгэ тухай,
Эльгэн түрэл дайда тухай,
Элдин намарай энхэ сагаар
Эжэл нүхэдтэёо хөөрэлдэе.

Арад зонойнгоо заяан тухай,
Аялгата буряад хэлэн тухай,
Аша гушынгаа уялга тухай
Анда нүхэдтэйгөө зүбшэе.

Дуулан, дурлан үнгэрһэн
Дуута солгёо ханаяа,
Дурсан, дуудан ханажа,
Дуунай аялгаар аялая.

Баабай ибиин буянгаа,
Балшар бага наһаяа,
Бардам залуу наһаяа
Бахархан, һанан, магтая.

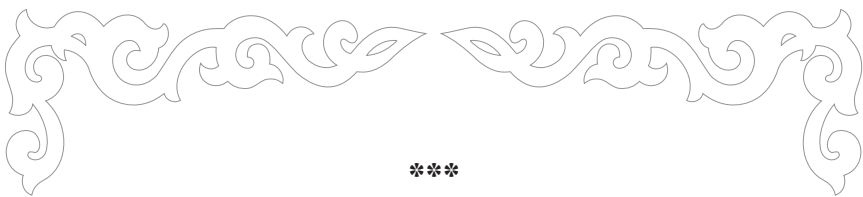
Сагайнгаа эрхээр бидэнэр
Саашатай, наашатай ябаабди,
Элдэб янзын харгыгаар
Эрэлхэгээр дабшаабди.

Урасхал түргэн сагайнгаа
Урдан, хиидэн ходороошье һаа,
Үе сагтаа гомдонгүй,
Урматай урагшаа ябаабди.

Амараг гансадаа дурлажа,
Анда нүхэдөөр ханилжа,
Үрэ зүрхөө гамнангүй
Үнэн сэхээр ябаабди.

Нангин, арюун үемнай,
Наһан залуу хаһамнай
Түргэн горхондол халибашье,
Түүхын гүйдэлдэ үлэнхэй.

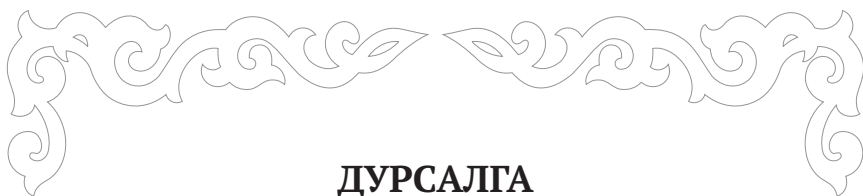
Харгы замай утада, холодо
Ханилһан нүхэдтөө үнэн сэхээр
Ханха зайдан харгыдашые,
Харанхы буртаг зүргэдэшые,
Хаанашые, хэзээшые, хамаагүй,
Халуун зүрхөө зорюулжа,
Хүнэй зэргээр ябаһайбди.
Айдар залуу наһанһаа
Ажабайдалай үргэн далайда
Алишые сагта, хамаагүй,
Алдаха онохын забһарташые,
Алдуутай, зүбтэйшые сагтаа,
Арюун сэбэрээр ябаһайбди.
Агта мориёо гамнажа,
Адуундань табижа амаруулха,
Эжы абаяа хайрлажа,
Энхэргэн зөөлэнөөр үргэхэ,
Инаг гансаяа хүндэлхэ
Эльгэ нимгэн сэдхэлтэй

Энхэ сагтаа ябаһайбди.
Жабартай шэмэрүүн сагтаашье,
Жаргалтай, зоболонтой үедөөшье,
Замайнгаа жолоое алдангүй
Заяандаа гомдонгүй ябаһайбди.
Хүшэр хүндэ байдалай
Хэсүү оршолондо диилдэнгүй,
Хүн нэрээ алдангүй,
Хүсэл зоригоо мохонгүй,
Хүнүүдэй дунда ябаһайбди.
Алта мүнгэнэй, атаа жүтөөнэй
Абьяас шуналда абтажа,
Аба эжынгээ нэрые мартанхай,
Арюун сэдхэлээ гэшхэнхэй,
Алдуу гаргажа бү ябаһайбди.
Хажуудахи нүхэртөө хоро һанажа,
Халтирха, унахадань хүхижэ,
Һанаа бодолоо эбдэжэ,
Хүнүүдые шэлэжэ, голожо,
Хүнүүдые хэлэжэ, гомдоожо,

Хара сагааниие худхаж,
Худал үгөөр хоол хэжэ,
Хүн нэрээ бү алдаһайбди.
Хүнэй сэдхэл хүндэлжэ,
Хүхюун, дорюун зантайхан,
Гансал сагаан сэдхэлээ
Газар дээрэ үргэжэ,
Үнэн һайхан үгөөрөө
Үе сагаа магтажа,
Үетэн олон нүхэдтөө,
Үри хүүгэдтээ хүндэтэй
Үлзы буян хуряжа,
Үнэн сэхэ ябаһайбди.

ДУРСАЛГА

Нуурнай номхон нойрсоно,
Номин долгёор миралзана.
Ногоо сэсэгэй ургахада
Нютагаа шубууд бусаха.

Галуу шубуудай ганганаанһаа
Гулгаһан зүрхэмни уяржа,
Ганган сагаан эжыгээ
Гажаран, дурсан һууналби.

Гажаран дурсан һуухадаа
Гэрэлтэ арюун дурсалгын
Гашуун нулимсаар халиһан
Гунигта диилдэн сүхэрнэлби.

Гэрэлтэ нютагнай тэрэл зандаа
Гэгээн наран дор толорно.
Үдэр һүниин хэлгээн соо
Үлзы жаргалаа бөөмэйлнэ.

Гансал эжыгээ үгылнэб
Газар дэлхэйн энгэр дээр.
Эжынгээ энхэргэн харасые
Эльгэ зүрхэндөө һананаб.

Абынгаа үргэлөөд ерэдэг
Ангай олзодо баярладаг һэм.
Абымни хүлһэнэй үнэртэй
Арһан бэлшүүрынъ гамнанам.

Аба эжын альган дээр
Амгалан, жаргалтай хаһамни
Мүнхын зүүдэндэл һанагдаад,
Мүхэрезн нулимсаар мэлмэрэн,

Номхон нуурай талаанда
Нэмэри болон дуһална.
Аажамхан нютагайм агаарта
Аягаар дүүрэн гуниг тунана.

ЛУУТА БААТАР

Эртэ урда сагта
Элдин түрэл нютагтамни
Эрын дээдэ эрэ
Луута баатар байһан юм.

Бар ехэ хүсэтэй,
Бата бүхэ, найдамтай,
Булта зондоо хүндэтэй
Баабайн хүбүүн байгаа юм.

Луу хээтэй дуулгатай,
Луу хээтэй хуягтай,
Уужам дэлгэр сэдхэлтэй,
Ухаан һонор, эрэлхэг,

Эрын гурбан нааданда
Эрын соло дуудуулһан,
Хари холын газараар
Хангай нютагаа нэрлүүлһэн,

Хатуу шэрүүн сагуудта
Хадата тоонто нютагаа
Харатан дайсадһаа хамгаалһан
Хабата баатар байгаа һэн.

Сагай түргэн урасхал
Сахилзадал үнгэрөө.
Түүхэ домогто орожо,
Луута баатаршые мүнхэрөө.

Мүнхэрэн ошоһон баатарай
Мүрынь, нэрэнь мартагдаагүй,
Арад зоной һанаанда
Алдар солонь үлэнхэй.

Захаамин хангай дайдадаа
Луута баатарай соло
Үгын баялиг боложо,
Үдэр бүхэндэ дурдуулна.

Лута гоё, лута томо,
Лута найхан, лута, лута гээд
Үлүү нонин, гайхалтай,
Үлэмжэ, үзэсхэлэн бүхэниие,

Үнгэрүү гоё юумые
Ульгэрэй баатарай нэрээр
Бахархан, лаблан тэмдэглэхэ
Бардам заншал манай юм.

Лута гоё басагаднай,
Лута бэрхэ хүбүүднай,
Лута найхан нютагнай,
Лута баян дайдамнай гээд

Онсо, өөрын ойлгосо
Олон түмэнэй дунда
Урда холын сагуудһаа
Урдан манда ерэнхэй.

Үгын баялиг боложо,
Үнидэ үгы баатарай
Үндэр солы хануулжа,
Үе сагууды дабанхай.

АЙЛШАН БЭШЭБДИ

Алтан дэлхэй дээр гансал
Айлшалхаа ерээ бэшэбди.
Анхан сагһаа дамжаһан
Ашата элинсэгүүдэйнгээ шуһаар,
Аба эжын заяагаар,
Алаг зүрхэнэй уряагаар
Агуу угай гуламтые
Алдангүй, сахин бадараахаар
Аглаг тоонтодоо түрөөбди.
«Галгүй галуун, тогоогүй тохорюун» бэшэбди,
Гүрэн түрэ, уг удамтайбди.
Урдын сагһаа үргэлжэлһэн
Удха ехэтэй түүхэтэйбди.
Эжы абын дамжуулһан
Энхэ арюун заншалтайбди.
Эхэ нангин тоонтодоо
Эльгэлэн шүтэхэ бурхадтайбди.
Хүндэлэн үргэхэ аха захатайбди,
Хүхин сэнгэхэ нүхэдтэйбди.

Сэсэн мэргэн ехэшүүлтэйбди,
Шэн зоригто баатарнуудтайбди,
Сэбэр арюун дангинануудтайбди.
Абай Гэсэр баатараа
Анхан сагнаа домоглообди,
Ангара гоохон дүүхэйгээ
Алишье сагта магтаабди.
Хаан Чингис эзэнтээ
Хархис дайсадтай тэмсээбди,
Хахад дэлхэй эзэлээбди,
Хари холуур суурхаабди.
Буха ноён баабайгаа
Бата бүхөөр дурдаабди.
Бүртэ, Өөлэн эжынэртээ
Бахархан хододоо шүтөөбди.

Эрэлхэг хальмаг удамаа
Энхэ сагһаа мартаагүйбди.
Эхэ Монгол оронтоёо
Эльгэ зүрхөөрөө нэгэмди.
Бурхан багша шүтээнтэй,
Байгал үргэн далайтай,
Буян заяа хэшэгтэй,
Буурай холын түүхэтэй
Буряад- монгол арадбди.

АРХИИН ДУУН

Зүүдэ, зүнгыем хэргээгээд
Зэдэлнэ досоомни архиин дуун...
Дунгяаран манараа нютагтамни
Дун сагаан элинсэгүүдэймни
Дуулан мүнхэрhэн дуун...
Архиин дуун...
Сэгээ дуун...
Мохитоhон хоолойгоо заhажа,
Молор дайдынгаа hайхание
Магтажа дуулаhан дуун...
Залуу хонгор наhаяа,
Заяа хубита гансаяа,
Зол жаргалаа сэгнэжэ
Зохёон найруулhан дуун.
Аагтай талын шэмэ шэнгээhэн,
Адуу малаа магтаhан дуун,
Ара хээрэ, тайгадаа
Ангай hайниие баридаг
Ангууша мэргэн хүбүүдэйнгээ

Алдар солые дуудahan дуун,
Арюун сэбэр хүүхэдэйнгээ
Абаһаар таагдашагүй нюусые,
Абын хүбүүдэй дурые буляһан
Аали намдуу зангые,
Абьяас садигыень гайхahan дуун.
Хүрьһэтэ алтан тоонтодоо
Хүхэ ургын шаргал нюдэдһөө
Хүлгэн сохилһон зүрхэнэйнгөө
Хайрын гэрэлээр бадархада,
Хуурай торгон хүбшэргэй даража,
Инаглан, эльгэлэн зохёоһон
Ирагуу найраг архиин дуун.
Улаан шуһанаймнай дуһалаар
Урдын саһаа дамжан ерэхэн,
Утын замда ябахадаа
Унаа мориёо ханимни гэжэ магтаһан,
Угайнгаа тугай гуйбахадань,
Ульгам хүлэгэй гүйдэлдэ
Унагаангүй шүүрэжэ,

Урагшаа дабхиһан элинсэгэймни
Урма зориг, габьяа,
Урда холын түүхэ,
Уг гарбалаймни уянга.
Угһаа номхон, даруу зантай,
Үсөөн үгэтэй элинсэгэймни,
Үдэрэй һайнда, найрта
Үетэн нүхэдэй дүхэриг соо
Үнэн бее бээлжэ,
Уяран, уйлан зугаалжа,
Үргэн сээжын нюусы
Үнэн нүхэдтөө тайлаһан
Сэдьхэлэйн үбшэн,
Сэсэн бодолойн шэмэг –
Уян зүрхэнэй дуун!
Үлгэн дайдаяа эрдэнидэл тооложо,
Үнэн дуранай зула бадараан,
Үлгы тоонтоёо тахижа,
Уйдхартайхан үеынгөө гунигы,
Үйлын үриин зоболонгой

Үргэжэ даахагүй ашаае
Уянгаар сэлмээн халаяжа,
Үргэн сээжын оёорһоо
Удхалжа дуулаһан дуун,
Ажабайдалайнь баяр, бахархал,
Арадаймни сэгнэшгүй бэлиг,
Анханаймнай баялиг – архиин дуун!

ЭХЭ НЮТАГАЙ ХОЛБОО

Эхэ нютагтаяа
Эльгэ зүрхөөрөө холбоотойб.
Энээхэн холбоо
Элэшэгүй торгон утаһаар
Эжэл, түрэл гэрэймни
Эржэн богоһоһоо уяатай.

Эгээл эндэ,
Элдин сагаан Санагадаа
Эртэ үглөөгүүр
Эхын умайһаа унахадам,
Эмгэй эжым
Энгэр хормойдоо тодоо һэн.

Эгээл эндэ,
Элдин сагаан тоонтодоо
Эмгэй эжын үбэрһөө
Эртын шүүдэр соогуур
Эхин алхамаа гаргаа һэм.

Эгээл эндэ
Эдир бага үеымни
Эрьюулгэ тойродог хаһамни,
Эшэгы гэрэймни
Эрхиндэ хабшуулан орхигдоһон
Элинсэг таабаймни дааһан,
Эжымни мартаһан бургааһан.

Эгээл эндэ
Эдир солгёон наһандаа
Эхин дураяа,
Эжэл гансаяа золгожо,
Энхэ жаргалай
Эрьегүй далайда шэнгэшөө һэм.

Эгээл эндэ
Элинсэгүүдэймни тахидаг уула
Энхэ сагһаа
Эрьен бусахыем хүлээдэг.
Энээхэн наһанайнгаа
Эршэн холбоогой таһархада,
Эхэ газарайнгаа
Элһэтэ хүрьһэндэ бусахаб.
Элинсэгүүдэйнгээ үлгйдэ,
Энхэрэн дуулаһан тоонтодоо
Энхэ наһанайнгаа эсэстэ
Элһэхэн боложо шэнгэхэб!

ЭЖЫН ЗАХЯА

Эжынгээ үбэрhөө таһаран,
Энэ сэгээн юртэмсэдэ
Эхилбэш байдалаа гансааран.
Харгы замдаш үдэшөөд,
Хэтын жаргал үреэжэ,
Хүлгэһэн зүрхөө даража,
Сэлмэг гунигта абтанхай
Сэлгээ нютагтаа үлэнхэйб.
Эртын һонор шубуухайдал,
Эртэлэн замдаа гарабашье,
Эрьен ерэхэ тоонтоёо,
Эрдэни мэтэ һанаарай,
Энхэрэлэйм дулаахан гэрэлые
Эрхэ бэшэ гамнаарай.
Тэрээн соо минии зүрхэн
Шинии зүрхэнтэй сохилхо,
Тэрээн соо минии дуран
Түрүүшыншни дурые аршалха.
Тэрээн соо минии найдал

Мүнхын зулаар бадарха.
Хэзээшье, хаанашье, хэтэдээ,
Хүүхэмни, бишни шамтайгааб.
Хэрэг бүхэндэш, баярташ,
Хэсүү замдаш, гунигташ,
Эхиндэш, эрмэлзэлдэш, этигэлдэш
Энхэрэлни, найдални шамтайгаа.
Үе сагуудай эрьюулгэдэшье,
Үдэр хоногуудай хэлгэсээндэшье,
Үргэн харгын бэлшэр дээрэшье
Үдэршье, хүнишье хүлээхэб,
Үнсэн шамайгаа тэбэрихэб!

ҮЛГЫН ДУУНАЙ АЯЛГА

Урдын урда сагта
Уһа мүрэнэй арюунда,
Уужам дэлгэр нютагта
Уг гарбал ехэтэй,
Удам, алдар ехэтэй,
Аба эжын буянтай
Аха дүү баатарнууд,
Абхай гоохон дүүтэйгээ
Амидардаг байгаа гурбуулан.
Ашата аба эжынгээ
Наһанай уты эдлэжэ,
Хада гэртээ харяаш һаань,
Ахань тэдэнээ дахуулаад,
Ажабайдалаа сахижа,
Адуу малаа хаража,
Ара үбэртөө бэлшээжэ,
Ара тайга нютагтаа
Ангай һайнии барижа,
Арад зондоо хүндэтэй

Ан бун ажаһуудаг һэн.
Арюун һайхан дүү басаганиинь
Арбан зургаан наһаяа гүйсэжэ,
Ариг сэбэр дангина гэгдэжэ,
Аглаг нютагтаа суутай болобо.
Алас холын, ойро дүтын
Алдар нэрэтэй, солотой,
Айдар залуу хүбүүд
Абхай дангинада һанаатай
Айлшалан ерэдэг болобо.
Хүдэр, баатар хүбүүд
Хотонойнь ойро ябадаг болобо.
Саг ошожол байгаа,
Сахилза хүхэрэн байгаа,
Нэгэтэ мэдэн гэхэдэнь,
Нарайлха болошонхой дүүнь
Аханараа мэгдээн сошообо,
Аһан ехээр гайхуулба.
Хоёр ахань ганирбад:
«Хэнэй хүбүүн, хэн гээшэ

Гэмтэй, зэмэтэй болоо бэ?
Хайрата дүүгыень гомдохоожо,
Хэн баһаха болоо юм?» – гээд,
Аханарынь тэрээнһэнь асууба,
Аргадажа, гуйжа ядаба.
Амандаа уһа балгаһандал,
Дүү басаганиинь абяагүй,
Дурлаһан хүбүүгээ нэрлэбэгүй.
Теэд зоной нюдэн хурса,
Зугаа дуулдангүй яаха бэ,
Аханарайнь мэдэн гэхээ,
Адуушан хүбүүн гэлсэбэ.
Баян хүршынь адуушан,
Бараг янзатай хүбүүн һэн.
Теэд аханарынь дурагүйдэбэ,
Дэргэндээ үзэхэ янзагүй,
Дэмы арсалдаан гараба:
Юрын адуушан, үгытэй,
Ягаад хүнэй зараса,
Яяр тэрэ адуушан, ангуушан
Манай хүрьгэн болохонь бэ?

Мантай зэргэтэй байхань бэ?!

Гансал дүү басаган абяагүй,

Гунигта ходо абтанхай,

Гэрhээ гарахаа болинхой,

Гэрэлтэ нара харанагүй.

Хэмтэй сагайнгаа ерэхэдэ,

Хурьhэтэ дэлхэй гэшхэхээр,

Хүнэй нэрэ нэрлүүлхээр,

Хүдэр хүбүү түрэбэ.

Хүнэй үриин түрэхэдэ,

Хурьhэтэ тоонтонь баясадаг,

Хүбхэн зөөлэн хурьhэээ

Хүл доронь дэбдидэг.

Хүдөө талын дуулимда

hүрэг эжэл адуун соонь

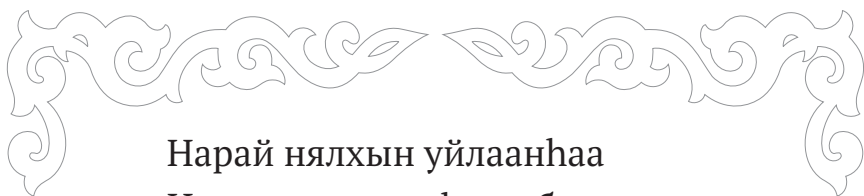
Хүлэг мориниинь түрэдэг.

Хүхэ тэнгэрийн энгэртэ

Хуби заяанайнь одон

Харгы замынь гэрэлтүүлхээ

Хамта яаран носодог.

Нарай нялхын уйлаанһаа
Намдуу гэрынь нэргэбэ.
Намжаа зунай үглөөгүүр
Налгай эхын шарайда
Наран толорон жаргаба.
Аханарынь тээд үһөөтэй,
Арсалдан хэрэлдээд хоюулаа
Ада шүдхэр хараһандал,
Алалсахаар хоюулан бодонхой.
«Адуушан хүбүүе хэһээхэ,
Арһа мяхыень хуулаха!» – гээд,
Ахань ганиран хашхарна.
Дүүнь даруу, түбшэн,
Дүү басагаяа үмөөрнэ:
«Манай дүүгэй дурлаһан хада,
Муу хүн бэшэ байгаа ха,
Адуушан байгаашье хадаа,
Арад зоной нэгэн,
Эрэлхэг зоригтой баатар,
Эрхим дээдын эрэ ха», – гээд,
Ахынгаа урдаһаа һөөргэдэнэ.
Харин басаган уйланхай,

Һанаа үнөөндэ абтанхай:
«Яахам гээшэб, яахабиб?
Ямар гайтай ушар бэ,
Яагаад аханараа эблэрүүлхэб,
Аханарни алалсахаар бодонхой,
Һэлмэ жадаа барихань лэ,
Һэгээ яагаад оруулхаб?»
Гэртэнь абяа шэмээгүй,
Гансал нялхын үлгы дээр
Гэрэлтэ наран туданхай.
Гэнтэ басаган һанаа орожо,
Үлгыгөө хүдэлгэжэ һуутараа,
Эжынгээ дууладаг хуушанай
Үлгын дууе эхилшэбэ.
Үлгын дуунай уяхан аялга
Аалиханаар зэдэлэн соностоод,
Аягүй байдал эбдэжэ,
Онсо, шэдитэ оршон тогтошобо.
Гэрээр дүүрэн, тэсэшэгүй уянга
Гэрэлтэн халяад, дэлгэршэбэ.
Эжынь гэнтэ, гэртээ бусаһандал,

Энхэргэн хоолойнь дуулдаһандал,
Эрхэ бэшэ һанагдаад,
Эльгэ зүрхэндэнь, досоонь
Гэгээн гуниг дүүрээд,
Гурбан үринэрөө энхэржэ,
Үлгын дуунай аялгаар эжынь
Гуйжа, аргадажа байһандал
Үзэгдөөд тэдэнэртэ дуулдаба.
Ехэ ахань һанаа алдажа,
Дүүгээ эрьен харахадань,
Нюдэдһөөнь нулимса дуһаанхай,
Нюураа аршахаа мартанхай,
Уйлажа һуубал тэрэнь.
Үлгынгөө дэргэдэ һууһан
Дангина дүүгээ харахадань,
Эжынь дуулажа һуунал гэхээр,
Эльгэ зүрхыень хүлгөөбэ.
Бээ барингүй ахань
Бодожо яаран ошоод,
Дүү хүбүүгээ тэбэрижэ,

Уйлалдан байба хоюулан.
Дүүгээ хүбүүтэйн энхэржэ,
Дулаахан гуламтын дэргэдэ
Дүүрэн жаргал тогтобо.
Дүү хүбүүнийн баяртай:
«Аха, та гэртээ үлэжэ,
Түрэ найртаа бэлдэгты.
Харин би яаралтай
Хүрьгэн хүбүүндээ ошохомни», – гээд,
Хүлэг мориндоо мордобо,
Хүршэ айлдаа яараба.
Хуушанай заншалаа алдангүй
Хурим түрэээ наяруулаад,
Үни удаан саг соо барандаа,
Үлзы хэшэг буянтай,
Үргэн тоонто нютагтаа
Аха дүүнэр эбтэй,
Ажаһуугаа һэн жаргалтай.
Үлгын дуунай шэдитэ
Үлзы, уян аялга

Урдын сагһаа мүнөөшье
Удха шанараа алдаагүй,
Бардам баатар эрэшүүлые,
Бага балшар хүүгэдые,
Баран бултыень уяруулха,
Эхын дэлгэр сэдьхэлэй,
Эжын алтан уурагай,
Эльгэн энхэрэлээр халиһан
Энхэ мүнхын шэдиие
Хэн зүбөөр сэгнэхэ бэлэй,
Хэн хүсэд тааха бэлэй!

НОГООН УНАГАН ТУХАЙ ДОМОГ

Урдын урда сагта,
Урайни сагай арюунда
Үлгэн дэлхэйн үнсэгтэ,
Үргэн дэлгэр нютагта

Ажалша малша алдартай
Арад түмэнэй нэгэн
Арюун сагаан таладаа
Амгалан тэнюун ажаһуугаа ха.

Аажам нэгэ үглөөгүүр
Адуун хүрэг соохононь
Алаг гүүнийнь унагалжа,
Аляа унагахан мүндэлбэ.

А-һээ, а-һээ, а-һээ!
Аглаг сагаан таладамнай
Адуун хүрэгтэмнай нэмэри,
Аяа хөөрхэн амитан –

Алаг гүүнэй түл,
Ама сагаан азаргын унаган
Уужам дайдын хурьһэн дээрэ
Унан тэнжэн байна лээ!

Хурьһэтэ алтан дэлхэйе
Хүлөөрөө тулажа,
Хүхэ манхан тэнгэриие
Һүүлээрээ үргэжэ,

Эзэн хүнээ баясуулжа,
Эжэл хүрэгөө хүлгөөжэ,
Алдар нэрээ нэрлүүлхээ,
Аргамаг болохоор түрэбөө!

Тураг һайхан бэень
Һомон шэнги хүнгэхэн,
Туг һайхан һүүлынь
Үдэн шэнги шэнгэхэн,

Хурдан дүрбэн хүлнүүдынъ
Һомон шэнги солбонхон.
Хурса дүрбэн туруудынъ
Хурьһэтэ газарта соморхон.

Һорьмон хара нюдэдынъ
Холы шэртэн зэртынэ.
Һүрмэн хоёр шэхэнүүдынъ
Һонор гэгшээр дэрбынэ.

Элдин талын үргэниие,
Элһэтэ манхан дайдая,
Эльгэлэн, энхэрэн шэртэжэ,
Эхэ нютагни энэ гэжэ инсагаалба.

Адуун һүрэгтөө ниилэжэ,
Азарга абаяа һонирхуулжа,
Алаг эхынгээ уурагы
Амтархан, хүхэн тэнжэбөө!

Гансал, тэрэ унагахан
Гайхамаар һонин шэнжэтэй,
Унажа түрэхэдөө харахан аад,
Удаань ногоон үнгэтэй болошобо ха.

Эзэн хүнийнь гайхаж,
Эхэ нютагтаа, бурхадтаа
Үбдэг дээрээ унажа,
Үлзы хэшэг гуйжа мүргэбэ.

Үхибүүн балшар наһандаа
Үбгэ эсэгын хөөрөөнһөө
Үльгэр шэнги домогы
Үнидэ шагнаһанаа һанаба.

Номин дэлхэйн энгэртэ
Ногоон унаганай түрэхэдэ,
Адуун хүрэг үдэжэ,
Ашата буян дэлгэрхэ,

Аза жаргал бадаржа,
Аглаг уужам юртэмсэ
Амгалан тайбан амидаржа,
Альбан шүдхэрнүүд хүнэхэ,

Үбшэ зоболон мартагдажа,
Үлзы хэшэг дэлгэрхэ,
Үльгэр мэтэ удхатай
Урдын сагай домог бии юм.

Урда сагай домогы ханажа,
Ухаашалан, гайхан бодобо.
Үнэншэмөөр бэшэ ушарай
Орожо ерэһы ойлгобо.

Хөөрхэн ногоон унагаяа
Хөөршөөн, онсолон энхэрбэ.
Үдэр бүри ажаллан,
Үргэн, тэнжээн эрьебэ.

Абын хүбүүнэй мүндэлхэдэ,
Аягаар сархад аягалагдадаг.
Агтын унаганай түрэхэдэ
Айраг тараг билтардаг.

Айл аймаг соонь
Аялга дуун, баяр дэлгэрбэ.
Агта унаганай зүһэ тухай
Алдар, зугаа тараба.

Үргэн талын дундахана
Уһа голой сөөрэмдэ,
Үүрэй толоной туяа доро
Үндын, тэнжэн наадаба.

Үүлэгүй тэнгэрийн хаяа доро,
Үргэн тала нютагтаа
Үлзы амгалан тэнжэбэ,
Үрэжэн, торнижон ургаба.

Араата шононууд гансал
Амар заяа үзүүлэнгүй,
Адуун хүрэгтэ добтолжо,
Айдар унагыг барихаар забдаба.

Хара хүсэнэй үзүүр боложо,
Харатан шононууд уланхайржа,
Хүйлэн хүхэ огторгой
Хүйлүүр шуургаар эшхэрбэ.

Адуун хүрэг нэгэдэжэ,
Ама сагаан азаргатая,
Адуушан эзэнтээ хамтаржа,
Аабагархан унагаа хамгаалба.

Үдэр хүний илгангүй
Үй түмөөрөө бодобо.
Ардагхан унагаа аршалжа,
Аза буянгаа абарба.

Хүсэ шадалаа элсүүлжэ,
Хүй оршолонтой тэмсэбэ.
Хуушан домогой түүхэ
Үнэн гэжэ тулалдаба.

Арад олоной нэгэдэжэ,
Ажабайдалаа аршалхаа,
Ами нэгэн бодоходо,
Аша буян дэлгэрдэг.

Алтан наран мандажа,
Аглаг дэлхэй бадардаг.
Хара хүсэн һуларжа,
Хүхэ шононууд замхардаг.

Үлгэн дэлхэй ногооржо,
Үнгын сэсэгээр халбардаг.
Арад зомнай баясан,
Аялга дуугаа татадаг.

Аглаг тоонто нютагтань
Аза жаргал оршобо.
Ардагхан ногоон унаган
Аргамаг хүлэг болобо.

Адуун хүрэгэй түрүү
Агта хүлэг боложо,
Алдар солонь хүгжэжэ,
Ара хээрээр тараба.

Хэзээб даа нэгэтэ, хэтэдээ
Хүлэг ногоон унагамнай
Майдар бурханиее залаха юм.

Аглаг Буряад орондомнай
Ашата буян дэлгэрхэ,
Арад түмэн оломнай
Аза жаргал эдлэхэ гэжэ

Ардагхан унаганай домог соо
Арад зоноймни найдал бии.
Заяа хүлдөө мохохогүй
Залиршагүй мүнхын захяа бии!

Ганганан, ганганан һубаригша
Галуухан, нугаһаднай бусажа,
Нангинхан тоонтодом зуһахадаа
Налгайхан тэнюугынь мэдэрээ гү?

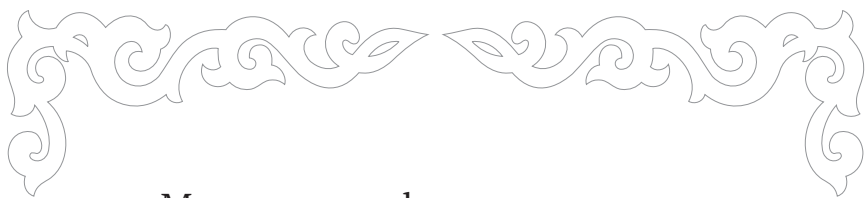
Аляалан, аяглан шуумайгша
Алтанхан хараасагай бусажа,
Аглагхан тоонтодом жаргахадаа
Аятай, амгаланиинь шэлээ гү?

Хурылан, хурылан тойрогшо
Хунхан шубуудынь бусажа,
Хабтагай тоонтыем шэмэглэхэдээ
Хонгор һайханиинь шэлээ гү?

ЭЛИНСЭГЭЙМНИ ДУУН

Урдын сагһаа дамжан ерэхэн
Уг гарбалаймни дууладаг дуун...
Алтан гургалдай гэлсүүлдэг
Ашата заарин элинсэгни
Алибаа шадал, шэдитэйшье хаа,
Алтан хоолойгоороо суурхаа хэн.
Дуулаха дуратай таабаймни
Дүтын нютагаар дууһан дуулаад,
Ара һарьдагуудые дабажа,
Аха, Түнхэнөөр айлшалаад,
Ара-Бее, Алайр орошодог хэн гэлсэдэг.
Дуундаа хүтэлүүлэн зугаалаад,
Дуулахын түлөөдэл ганса
Гэртээ бусахаа мартанхай
Газар дайдые барадаг хэн.
Утын харгые холо гэнгүй,
Уһа мүрэнүүдые гаталжа,
Уула хадые дабажа,
Молор дайдынгаа һайханиие

Морин дээрээhээ шэртэжэ,
Гайхан, магтан дуулаhaар
Газарай холые хэмжэдэг hэн.
Хүгшэн эжымни хөөрөөгөөр:
“Хонгёо найхан хоолойгоороо
Хурим түрэдэ дуулахадань
Хэдэн хоногой туршада
Хүнүүдэй досооhoо гарангүй
Зүрхэ сэдхэл хүлгөөгөөд,
Зүүдэн соошни зэдэлдэг hэн.
Абымни дуулахы шагнахаа
Айл зониинь, айлшад
Ара талаhaа, холоhoо ерэжэ,
Хүлэжэ, отожо байдаг hэн.
Абымни алтан хоолой
Арад олоноо баярлуулхаа
Аша гушанартаа заатагүй
Эрьежэ ерэхэл ёhotой”- гээд,
Ерээдүйдөө найдан huудаг hэн.
Элинсэгэймни дууша сэдхэлэй

Элхэнэйшье зэргэ хубиханиинь,
Зоной зүрхэ хүлгөөхэ
Зааханшье хаа, дуһалханиинь
Намда хүртэнэн байгаа гү гээд,
Найдаха дуран хүрэнэ.

ХУЛА МОРИН

Хула морин үдэшэнһөө
Хуһан сэргэдээ зогсоно.
Эсэһэн бээ амаруулжа,
Эзэниинь гэртээ нойрсоно.
Хула морин лэ гансаараа
Харалган, харанхы хүнөөр
Даараһан нюргандаа тэсэмгэй
Дээдэ тэнгэри үргэлэнхэй,
Дэлхэйн амилхы шагнанхай
Дууран, дууран зогсоно,
Дулаахан зүүдэндэ диилдэнэ.
Дунгяа талын һалхин зүүдэндэнь
Далидал дэлһыень һамнана.
Зэрэлгээтэ талын сууряан
Зэдэлээтэ туруудайнь аянгы
Замби түбөөр шэнхинүүлнэ.
Одон шэнги ялалзан,
Огторгойн оройдо хүрэжэ,
Гэгээн юртэмсын зулайда

Гэрэлтэ тахынгаа тамгыг
Табяаб гэжэ зүүдэлнэ.
Залд гэн, сошон һэрихэдэнь
Залгалаа сэргэнь лэ урдань тобойно.
Нэбтэ даарашаһан нюрган дээрэнь
Нэрэгүй мүшэн хүйтөөр мийһэрнэ.

СЭЛМЭГ ҮДЭШЭ

Сонхын саана хизааргүй сэлмэг үдэшэ
Газар тэнгэрийн уулзуурта наран хоргодоо.
Сэдхэлдэмни мүндэлһэн сэнгүү мэдэрэл
Газаашаа, газаашаам урин дуудана.

Газаа шэмээгүй, сэнгүү, харуул...
Гарьхадал мүхэреэн һара шагаана.
Аажам үдэрэй урихан амин хөөрөжэ,
Аглаг талые дулаахан һэбшээгээр эльбэнэ.

Дуулим үдэшын намдуухан хүгжэмдэ
Дууран мэлмэрнэ Сэхирхэн голнай.
Дунгяа байдалые сошоохоёо айһандал
Долгид- хүлэгүүдээ номгоруулан хуряана.

Һаарал сагаан хадануудһаа халтиржа,
Хүхын нойрмог донгодоон бараниие сошооно.
Һаруул үдэшын мүнгэн зүүдые таһалха гэжэ,
Һүниин оршон богоһын саана хүлеэнэ.

Захагүй үргэн дэлхэе багтаахаар бэлэн
Зүрхэмнил зобон, хүлгэн сохилно.
Дуһаа мэтээр дуһал дуһалаар хүглэжэ,
Дууша сэдхэлдэм шүлэг мүндэлнэ.

ЭХЭ НЮТАГАА ГАМНАЯЛ

1.

Үүрэй толон гэгээрнэ.

Шүүдэр бороо намирна.

Үлгэн дэлхэйн наран

Сэлгээ дайдым гэрэлтүүлнэ.

Үдын наран гамгүйгөөр,

Үлгэн дэлхэе шарана.

Үнгэтэ дэлхэйн нюруугай

Үнгын хубируулан галдана.

Гол горходнай шэргэжэ,

Урасхал набаяа мартанхай.

Ган гасуурта хатажа,

Үргэн таламнай хагдаранхай.

Халуун наранда хахархан
Хара элхэн гүбээнүүд,
Шанга наранда шатахан
Шэмэ, шүүхэгүй сагдуулханууд.

Хада, гүбээнүүд хооһоржо,
Хүрөөдэ орожо хосорһон
Хооһон, мухар түгсэгүүдээ
Халзан үбэртөө бөөмэйлнэ.

2.

Үлгэн дэлхэймнай иигээд лэ
Үдэрһөө үдэртэ байхань гү?
Сансарын мүнхэ эрьеэндэ
Сагаа баран ниидэхэнь гү?

Үлгэн дэлхэйн нюрууһаа
Үгырэн хатаһан мүрэнүүд,
Уняар түймэртэ галдуулһан
Үргэн нэлэнхы тайганууд.

Хүн түрэлтэн, ши,
Хэзээ сагта зогсохобши?
Хүхэ замби- үлгыгөө
Хэзээ энхэрэн харахобши?

Үлгэн дэлхэй үлгымнай
Үдэрhөө үдэртэ хохидоно.
Энхэ эхэ газарнай
Элhэн губида дарагдана.

Хүн, ши, халта тогтыш!
Хойшоо эрьежэ харыш,
Үри хүүгэдтээ, ашанартаа
Үлээжэ юу орхихобши?

Үндэр дээдын бодолтой hэнши,
Үльгэртэ дууhан этигэдэг hэнши,
Үргэн дэлюун нютагаа, ши,
Үнгын сэсэгүүдээр гоёодог hэнши.

Үүлэгүй сэнхир огторгой дорошни
Үндэр наран туяараг лэ,
Үлзы жаргалай, баярай дуун
Үргэлжэ ходоодоо зэдэлэг лэ!

Тайга хүдөө нютагтамнай
Тарган малнууд бэлшэг лэ,
Трактор агтын аялга
Тоонто нютагтамнай шэнхинэг лэ!

Үнжэгэн хабарай ургынууд
Үнгэтэн сэсэглээд һалбараг лэ.
Үглөөнэй шүүдэрэй дуһалаар
Ундалан таламнай һэргэг лэ!

Эжы, аба элинсэгнай
Эртэ урдын захяагаа
Энхэ холоһоо сахижа,
Эндэ, манда дамжуулаал.

Эхэ байгаали, дайдаяа
Энхэрэн гамнахы захяа нэн.
Эжы, аба, ахатанаа
Эльгэлэн хүндэлхы нургаа нэн.

Ашата байгаали эхэмнай
Анханһаа үнжэгэн, хэбэрэгхэн,
Алта мүнгэнһөө үнэтэй
Абаһаар олдохогүй зэндэмэнил!

Хүн, ши, хүн ха юмши,
Хүсэтэйш, эрдэмтэйш, сэсэнши,
Хүхэ манхан дэлхэйгээ
Хамгаалан абарха шадалтайлши!

МАНАЙ НОЁН ТОЛГОЙТОЙ ЫЭН ГҮ?

Урдын урда сагта
Уна мүрэнэй арюунда
Баян дэлгэр нютагта
Болоһон хэрэг гэлсээ һэн.

Дандаа гартаа ташууртай
Дошхон муухай зангаараа
Дэлхэй дүүрэн суурхаһан
Дайсан ноён байгаа һэн.

Агнахам гэжэ нэгэ үдэр
Ахай ноён шангарба.
Буу зэбсэг, номо һомо
Бүгэдыень бэлдүүлбэ.

Хоёр зарасаа дахууланхай,
Хүнгэн тэргэдээ һуужа,
Хүдөө тээшэ яаралгүй
Хүдхэ ноён дугшуулба.

Хоёр зарасанар зүрхэсэнги
Холуур ябахаа оролдоно.
Таагүй юумэн олдожо,
Тархья сохюулхаа айна.

Холошье ошоогүй ябатараа
Хүдхэ ноён хашхарба:
“Амарха саг болобо,
Амаа хатааб,- гэбэ.

Хоёр зарасань гүйдэлөөр
Харгын модоной һүүдэртэ
Шэрдэг дэбдеэд түргэхэн,
Сайгынь аягалаад бариба.

Балга сайгаа гудамхяад,
Баһал дахин загнаба:
“Тантай адли газараар
Табхайжа һууха аргамгүй,

Дээрэ гаража һэрюусэхэмни,
Дээшэнь намайе һуулгагты”- гээд,
Дэмы ташуураа даллаганажа,
Дэмыртэрээ хашхарба.

“Ахай ноён, тамнай
Арбагар модоной оройдо,
Һуугаа һаатнай ямар бэ?- гээд,
Хоёр зарасанарынь асууба.

“Тиимэ, тиимэ, болохо, бушуу!”- гээд,
Ташуураа ноён тамшаалгаба.
Модоной орой бугуулидажа,
Нугалжа татан асараад,

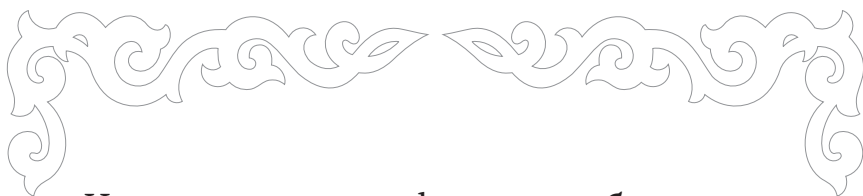
Ноёнойнгоо хүзүүгээр ооһорлоод,
Нугалһан модоёо табижархибад.
Нэгэ хэды саг боломсоорнь,
Ноёниинь модонһоон буушабал даа.

“Баһал юуниинь таараагүй хаб,
Баһал юуниинь дутаа юм,”- гээд,
Хоёр хүбүүд айһандаа
Һэмээхэн ойронь ошобо.

Ноён ахайнь абяагүй,
Номхон гээшэнь аргагүй,
Нэгэшье юумэ дуугарнагүй,
Налхайжа хэбтэһээр бодоногүй.

Тойроод ерэхэдэнь, гайхалтай,
Толгойнь үгы ноёнойхинь.
Модоо тойрон бэдэрбэд,
Малгайнииншые үгы, гайхалтай.

Нэгэнийнх нь нүгөөдэһөөнь асууба:

“Намдаа хэлээд үгыш даа,
Ноёноймнай толгой хаана бэ,
Ноёмнай, юрэнхыдөө, толгойтой хэн гү?

Урдань би, нэгэл удаа
Ууса талаһаань бэшэ,
Урдаһаань айнгүй хараа хэмби,
Улаан нюуртай байгаа хэн ха.

Будаа эдижэ һуухадань
Буурал хахал нюуртань
Бамбалзажа байгаа хэн,- гээд,
Бахардаһан нэгэнийнх хэлэбэ.

Харин нүгөөдэнь харюусаба:
Харааха, сохихо болохолоорнь
Хэн урдаһаань хараба теэд,
Хатанһаань лэ ошожо һурая,- гэбэ.

Хатан абгайһаань һурахадань:

“Хари, сохом ямар юм һэм,
Һанахадам, жэрхэштэй, жэмбэгэр,
Һахалтай аматай һэн гү даа?”- гэбэ.

Бүгэдөөрөө гэнтэ һэгээ орожо,
Бодоод үзэхэдэнь, болхотой ха,
Тамаһаа мултарһан бидэнэр
Толгойень олоод яахамнайб,

Айһан хүн аминдаа хайратай
Айха, эшэхээ, сохюулхаа болижо,
Ара нюргаа сэхэлжэ, тэгшэлжэ,
Амгалан тайбан һуухамнайл!

Абари муутай ноён
Арад зоной зоболон.

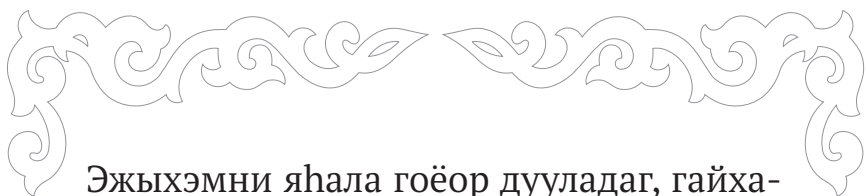
АЛТАРГАНА

*Ара гзарта ургаһан
Аса бүхэтэй алтаргана.
Альган дээрээ үргэһэн
Аба эжы хоёрни...*

Алтаргана... Арадай дуун... Буряад арады-емни алтарганатай сасуулдаг. Алтан шара, жэжэхэн сэсэгтэй, ута, бүхэ гэгшын үндэһэтэй, шэрхи, хатуу ургамал.

Алтаргана тухай мүнөө үедэ хаа хаанагүй бэшэгдэдэг, зугаа хүүр гарадаг, олон хүнүүд мэдэдэг болонхой. Минии бага байхада, энээн тухай мэдээн тон хомор һэн. Арадай дууладаг дуун лэ байһан байха. Хэзээ, хаана энэ дуун дуулагдаһан байгаа хаб? Хэн эгээ түрүүн үгэ, аялгыень тааруулһан байгаа хаб? Мэдэхын аргагүй...

Харин би эгээ түрүүшынхиеэ алтаргана тухай шагнаһанаа элээр һананам. Би тиихэдэ шүүд арба гаран наһатай байгааб. Намае үргэһэн хүгшэн эжымни үшөө залуухан, жара гаран наһандаа ябаа һэн гэжэ би мүнөө ойлгоноб.

Эжыхэмни яһала гоёор дууладаг, гайха-
маар найхан хоолойтой хүн һэн.

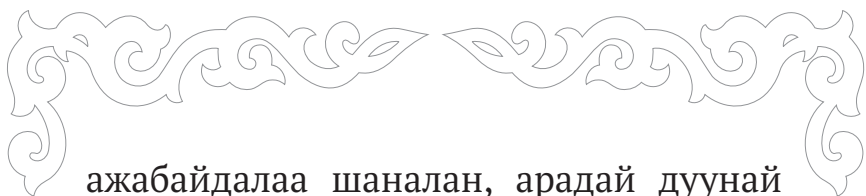
Найр нааданда, түрэ хурим дээрэ гү даа эжы-
гэймни ёһотойл сэдхэлээ ханатараа дуулаха
саг болодог һэн. Эгээ тэрэ дуулажа байха үедөө
эжыхэмни ямар найханаар, жаргалтайгаар ха-
рагдадаг һэм бэ! Гэртээшье заримдаа дуулаха-
дань, гэрнай ямар һаруул, уужам шэнги боло-
шодог һэм.

Тэрэ үглөө эжы бидэ хоёр гэрэйнгээ ажал хэжэ
дууһаха тээшээ боложо байгаа һэмди. Эжыхэм-
ни галайнгаа амһарта ябаган шэрээ дээрэ һуу-
тараа, гэнтэ дуулажа эхилбэ. Бинь гэр соохи бог
шоройгоо хамажа ябатараа зог татан шагнажа
эхилбэб. Гайхалтай найхан хоолойгоороо уян-
галуулан: «Ара газарта ургаһан», – гээд эхилбэ.
Би дууень һаатуулхагүй гэжэ үүдэнэй саана
бээе нюун һагад шагнанаб. «Альган дээрээ тэн-
жээһэн» гээд дуулахадань, амияа абахаа бо-
лёод шагнанаб. Хоёрдохи бадагынь дуулажа
байна. Хоолой соомни бүлхин бии болошоһон-
дол амияа абажа ядан байнаб. Гэр соохи агаар,
амин соо гансал гайхалтай гэгшын юунтэйшье

сасуулшагүй, ямаршые хүнэй тэсэшэ-гүй сээжын оёорой гуниг, уянга... Гэнтэ эжыхэмни уйлашаба. Айһан, мэгдэһэн би үүдэнэй саанаһаа шагаан хараһамни, эжыгэй-мни аняатай нюдэдһөөнь нулимса урдана, хасар дээгүүрнь горхолоод, энгэр дээрэнь унана. Эжыхэмни нёлбоһоёо аршанагүй, найган һагад уйлажал һууна. Би хажуудань гүйжэ ошоод, үбдэг дээрээ унажа: «Эжы, эжыхэмни, яагаабы, бү уйлыш даа», – гээд нулимсыень, хасарнуудыень аршанаб. Тэбдэхэдээ: «Бү уйлыш даа, дуулыш даа!» – гээд аргаданаб. Өөрөөшые ойлгонгүй бинь гэнтэ хахан, сасан уйлашабаб. «Зай, бү уйла, хүүхэмни, бишни үшөө дуулаһуу!» – гээд, толгойемни эльбэн, алтарганаяа дахин таталуулба, үшөө гоёор, үшөө үндэрөөр, гэгээн һаруулаар, үшөө гүнзэгыгөөр...

Би эжыгээ юундэ тиитэрээ уйлаһыень тэрэ сагта ойлгоогүй һэмби. Гансал сэдхэл зүрхэнэйнгөө хүлгэһые, зобоһые, айһан, сошоһон, мэгдэһэнээ, эжыгээ хайрлаһанаа мүнөөшые болотор мартаагүйб. Харин мүнөө болоходо ойлгоходомни, эжыхэмни өөрынгөө хамаг хуби заяагаа, хүшэр хүндөөр үнгэрһэн

ажабайдалаа шаналан, арадай дуунай
аялгада, хүсэндэ, уянгада диилдэн, нэгэ
дахин бэеэ сүлөөдэ алдан, сээжынгээ уйдхар
тараан уйлажа һуугаа ха юм.

Хатуу шэрүүн гушаад онуудай хамалганай
үедэ эрхээ хаһагдажа, харшалганда ороһон
наһанайнь нүхэр һомоной бэшээшэ байга-
ад, бөөгэй хүрыгэн байхагүй гээд, гурбан бага
үхибүүдтэйнэ хаяжа ошоһон, аба эжыень,
дүүень, ахыень түрмэ шорондо хаһан, гурбан
үхибүүдээ бултыень хойно хойноһоонь гээһэн
юм. Эжыхэмни гансаараа үлэжэ, орохо гэргүй
зон соо төөрижэ ябахадань, нютаг зомнай хай-
рлажа, нюусаар дэмжэдэг һэн. 1957 ондо ахань
Магаданһаа хорин жэл болоод гэнтэ амиды мэ-
ндэ бусажа ерэжэ, хоюулаа амидардаг болобо.
Зээ басаганиинь үхибүү түрэжэ тэрээниинь
харалсаба. Тиигээд лэ аяар найман үхибүүды-
ень үргэлсөө һэн.

Эжыхэмни хошон, хурса үгэтэй, нэгэшье
юумэнһээ сухарихагүй, хододоо сэбэр сэм-
сэгэрээр бэеэ абажа ябаха, гоёмсог, ажалша,
хүхюун зантай һэн. Сэхэ, зоримгой зантай,

хурса үгэтэй, арадай дайсанай басаган
хадаа засаг түрэдэ найнда орожо шадаа-
гүй, тэрээндэ голхордоггүй, хара унадаггүй,
албан ажалаа хэнхээшье дутуугүй дүүргэдэг
хүн хэн. Нэгэтэшье уйдажа, өөрын түрэнхэн үри
үгыб гэжэ гомдожо байхыень хараагүйб. Хатуу
шэрүүн үе саг эжыхэнииемни хосороохо, үрэнэ
үндэнгүйгөөр таһалха гээшье хаань, эжымни
диилдээгүй. Эгээл алтаргана шэнги түрэл ню-
тагайнгаа хүрхэнхөө таһарангүй, аяр шарахан
ашанар, зээнэр – сэсэгүүд соогоо аяар ерэ наһа
эдлэжэ, аша буянгай зөөлэн альган дээрэ үтэ-
лөө хэн. Эжыхэмни буряад арадай хүлдэ болохо
алтарганын багахан, эхэ газарайнгаа хүрхэн-
дэ гайхалтай бүхөөр аһалдаһан, алишье саг-
та амидаралай эхин – наран тээшэ тэгүүлхэн,
нангин үндэнхэнэй нэгэ халаахан байгаа гэжэ
би мүнөө ойлгоноб.

ТҮРЭЛ НЮТАГТАЯА ХАХАСАЛГА

Энэ ушар гурбан жэлэй саада тээ болоо нэн. Зунай бороотой үглөөгүүр би Захаамин хото ошохо ханаатай харгы дээрэ гарабаб. Хэдэн үдэр соо бороо ороһон аад, мүнөөдэршье болихо янзагүй жэжэхэн бороо аалихан шэдэрһээр лэ байна. Хаа хаанагүй харгы дээгүүр шалбааг тогтошонхой, нэбтэ шобто норшоһон газарһаа манан хөөрөжэ, бүрхэг тэнгэрийн хаяаһаа зууралдан, үүлэн болохоёо тэгүүлнэ. Энэ бороон соогуур машина ябахань гү гэжэ ханажа байтарни, хүнгэн машина бии болоод, хажуудамни тогтошобо. Машинада һуужа, мэндээ хэлсээд, харгын хани болохо хүнүүдээ һонирхон харабаб. Нютагаймнай залуу хүн холоһоо бууһан айлшадаа хото хүрэтэр хүргэжэ ябаһан байба. Тэдэнь баабай басаган хоёр юм ха. Абань наян наһанһаа үнгэржэ ябаһан буурал сагаан толгойтой, туранхайшаг, яржагар хатуу бээтэй, нюргаар дунда зэргын, үшөөл хүнгэхэн зандаа үбгэжөөл байба. Басаганиинь табяад наһанай сэбэрхэн шарайтай, номгон даруухан харасатай эхэнэр. Монгол оронһоо хүршындемнай

айлшад буугаа гэжэ дуулаһанаа һанажа,
тэдэнэр гэртээ бусажа ябаа юм байна гэжэ
ойлгобоб.

Абань ехэл сэдхэлээ хүдэлгэнги машинын
сонхоор хараашалан ябана. Санага нютагай тэг
дундуур урдадаг Сэхир голой баруун тээхи Сар-
лаанай талые, Баатар хаан уулын хормой руу
гараараа заан байжа, басагандаа хэлэбэ: «Хар
даа, охин минь, төрсөн нутаг маань янзын го-
ёор манаран, дунгиаартан ногоорч байна вэ?»
– гээд һалганаһан хоолойгоор дуугарба.

Уданшьегүй бидэнэр Ташаашын дабаан
дээрэ хүрэжэ ерэбэбди. Машинамнай тогтожо,
үбгэн газашаа гаража, харгын захада ногоон
дээрэ үбдэглэн һуушаба. Тиигээд хэдэ дахин
доро дохин мүргэбэ. Тиин түрэл тоонтынгоо
хүрьһэндэ толгойгоороо тулан, уйлан һагад
шэшэрһэн хоолойгоор Санага нютагаа, Баатар
хаан уулаяа дурдан шэбшэжэ, альган соогоо
газарай хүрьһэ адхан абаад, үнэсэн байжа, на-
маншалан мүргэнэ. Басагаяа дуудажа асараад,
һүгэдүүлэн мүргүүлбэ.

– Нутаг минь, өршөө, амьд яваа цагтаа ча-

майгаа би мартаггүй, зүүдэндээ би эргэн ирхэв. Дахиж надад нутгаа эргэн ирэх хувь заяа байх уу? Амтан агаар чинь рашаан билээ, алтан хүрьс чинь элэг дулаан билээ. Дахиж чамайгаа үзөөд буцах чадал тэнхээ надад байх уу? – гэжэ уйлан, нюураараа тоонтынгоо нойтон хүрьһэндэ мүргэн хэлэжэл байна. Хасар дээгүүрнь нёлбоһод мухарина, нюсэгэн толгой дээрэһээн хүйтэн бороогой дуһалнууд гоожожо, заха хүзүү руунь ороно. Тээд үбгэн юушье тооноггүй, мүргэжэл һууна. Һүүлшынхиеэ нютагаа эрьеэд бусажа ябаһанаа элитээр мэдэржэ, газар нютагайнгаа хүсые бээндээ шэнгээжэ абаха гэхэндэл, үбгэн нойтон ногоон дээрэ һунан хэбтэшэбэ. Орон нютагайнь бурхад Һүүлшынхиеэ аршаан аадараараа угаажа абаха гэхэндэл, гэнтэ бороон шааяшаба. Ямаршье хүнэй тэсэхын аргагүй гуниг уйдхар сэдхэлэй оёорһоо дэлбэрэн, түрин гараад, нэгэ мэдэхэдээ үбгэнтэй адли уйлалсажа байбаб. Хараһамни, басаганииншье уйлана, залуу жолоошомнай нулимсаа аршана. Тиин басаганиинь: «Аа-ваа, бос доо. Явах болоо», – гээд, абаяа һугадан бодхожо, машинадаа һуулгаба.

Саашаа ябахадаа, хүн бүхэмнай хүндэ гэг-

шын мэдэрэл гунигта даруулшанхай,
абяа шэмээгүй ябаабди. Алтан дэлхэй
дээрэ түрэнэн юрын хүнэй орёо, хүшэр хуби
заяан тухай, оршолонто юртэмсын дабашагүй
ехэ дабаанууд тухай харгын утыешье мэдэнгүй
бодомжолоо нэм.

Захаамин хото хүрэжэ, хани халуунаар хаха-
саад, тараа нэмди. Энэ ушар хэдэн үдэр соо до-
сооһоомни гараагүй нэн. Санагадаа ерээд, би
тэрэ үбгэн тухай түрэл гаралһаань һурагшалжа,
яхадаа энэ хүн түрэл нютагһаань таһаржа, хо-
лын хари гүрэндэ амидарха болоо нэм гэжэ хо-
нирхобоб.

Энэ гайхамшаг, аймшагтайшые ушар иимэ.
Үнгэрһэн зуун жэлэй гушаад онуудһаа энэ
ушар эхиее абана. Тэрэ үедэ гүрэн доторнай
үмсэ үгы хэгдэжэ, хамтын ажахынууд тогтожо,
үгытэй – баян, коммунист – ангиин дайсан гэжэ
арад зон хоёр тээшээ хубааржа, шуһата тэмсэл
эхилээ. Баян нюдарган, хулааг гэжэ хардуулжа,
ажалша бүхэриг, шадал һайтай бүлэнүүд зөөри-
еэ буляалгажа, түрмэдэ хаагдажа, сүлэлгэндэ
туугдажа, Санагын Даша-Пүнсэглинг хиидэй
ламанар, хубарагууд түрмэ шорондо хаагдажа,

дасан дугангууд хандаргагдаа нэн.

Бадма хүбүүхэн тиихэдэ арбаад наһатай байгаа. Баян шадалтай айлай үри бэлэй. Эжы аба хоёрыень сүлэжэ, гэр барааень хуряжа абаа нэн. Арбан зургаан наһатай ахатаяа орохо гэргүй, ошохо газаргүй болошоо нэн. Ахань дасанай хубараг байгаа. Шэрээтэ ламхай хатуу шэрүүн сагай ерэжэ, дасанайнгаа халан хандархые уридшалан мэдэнхэй, лама хубарагуудаа бээе абархыень заабари үгэһэн байгаа.

Бадма ахатаяа баруулжаа Монгол орохо гэжэ зорижо гараба. Хүнэй ябаагүй зүргэнүүд, үдхэн ой тайга, хада хабсагай, түргэн уһа голнуудые гаталан ябабад. Хэдэн хоног соо төөрижэ, тулиһан ядарһандаа ахань үбдэшэбэ. Бадма ахатаяа нюргандаа үргэлөөд шадахысаа ябаба. Теэд жаахан хүбүүн хаана холо хүрэхэ бэлэй...

Ахынгаа наһан болоходонь, тэрэнээ хүбхэ доро даражархёод, хүбүүхэн хүбшэ тайгыё дабажа шадаа нэн. Үлэн хооһон, үхэхэ туйлдаа хүрэхэн хүбүүхэн айл зондо хүрэхэ. Арай шамай ами хоолойгоо залгажа, айл хоорондуур ябажа байдаг болоо нэн. Анханһаа ухаансар, хүбэлгэн Бадмын талаан боложо, үхибүүгүй

нэгэ монгол айл тэрэниие байлгадаг болобо. Тэрэ гэртэхи ажалыень хамһалсаад, адууень харалсадаг болобо. Тэрэ үеэр Монгол ороһон буряадуудые барижа тушаадаг, ямаршые хуулигүйгөөр япон тагнуулшад гэжэ хардаад, буудаж аладаг байгаа. Тэдэндэ туһалдаг хүнүүдые хэһээдэг, гэрыень галдажархидаг байгаа. Буряад хүбүүе үргэжэ абаһан тэрэ айлйхи баһал нюуса байдалда оронхой зобожо, айжа байдаг байгаа. Бадма яһала түргэн монгол хэлэтэй болоһон байгаа.

Саг ошожо, Бадма бееэ хүсэжэ, албанда мордобо. Сэрэгтэ мордоод, үргэһэн эжы абадаа тэрэ нэгэ хэдэн саг соо бэшэг захяа бэшэбэгүй. Гэнтэ абань Монгол ороной аяар зүүн захада хилэ дээрэ Бадмаяа бэдэржэ, оложо ерэхэн байгаа. Уулзаад, һанаагаа амараад, гэртээ бусаа һэн. Эгээл тэрэ үеэр япон булимтарагшад Монгол ороной хилэ эбдэдэг, хүндэ саг ерэхээ байгаа. Удангүй Халхын голой дайн эхилжэ, Бадма эрэлхэг зоригтойгоор тулалдажа, дайгаа даража гэртээ бусаа һэн.

Дайнай һүүлээр Бадма ниислэл хотодо үлдэжэ, түмэр харгын ажалшан болохо хүсэлтэй,

поездын машинистын хургуули гараад, мэргэжэлтэй, ажалтай болобо. Гэр бүлэтэй боложо, Улаан-Баатарта түбхинэбэ. Тэрэл мэргэжэлээрээ олон жэл соо хүдэлжэ, Монгол орон соогуураашье, гадаада гүрэнөөршье ябажа гараа.

Сагай урасхал түргэн, Бадам гуай нэрэтэй түрэтэй, алдар габьяатай, дайнай болон хүдэлмэрийн хүндэтэ ветеран болоһон. Үри хүүгэдээ үргэжэ, хургажа гаргаад, бүрин түгэс ажаһуудалтай болоһон байна. Бадам гуайн ханаа сэдхэлдэнь нэгэл юумэн дутуу, ходо зобоодог хэн. Тэрэ юум бэ гэбэл, түрэл хайхан тоонто Санагань ходол досоонь байдаг хэн. Хэды дахин баруулжаа, зүүлжээ түмэр харгыгаараа ябахадаа, Зэдэ станци дээгүүр гарахадаа, зүрхэ сэдхэлын үшөөл баруулжаа Захаамин тээшээ тэгүүлдэг хэм. Теэд тэрэ сагта тиишэ ошохо эрхэгүй, баруулжаа хараад лэ, алад саашаа дабшадаг хэн. Гансал аяар 1967 ондо одоол Бадам зүбшөөл абажа, гушаад жэлэй үнгэрхэн хойно нютагтаа айлшалжа ерээ хэн. Эжынь сүлэлгэдөө наһа бараһан, абань түрмэхөө табигдажа, нютагаа бусаашье хаа, хүбүүтээ уулзаха хубигүй, хахад жэлэй урдахана наһан болошоһон

байгаа нэн. Тэрэ бага хүбүүмни амиды
мэндэ хари холо ябана гэжэ мэдэнгүй хада
гэртээ мордошоо нэн.

Хоёр гүрэнэй хоорондо хилэ табигдахада
хоёр тээшээ таһарһан аха дүүнэр, түрэл сада-
нар олон байдаг. Бүхы наһан соогоо зүрхэ сэдь-
хэлэйнгээ оёрто хүндүүлхэй, үбшэ зоболондо
үрэмдүүлжэ ябаха гээшэ тон хэсүү. Тэрээнээ
хүндэ харуулжа болохогүй, нюуха, үгэ алдажа
болохогүй, би буряадби гэжэ хэлэжэ болохо-
гүй саг байгаа. Иимэ хүндэ ашаа сэдьхэлэйнгээ
оёрто хадагалжа ябаад, эрэлхэг зоригтой, ха-
туу шанга зан абаритай Бадам гуай ёһотойл эрэ
хүн байһанаа гэршэлээ.

Тиибэшье тоонто нютагайнь алтан хүрьһэн,
түрэхэн гуламтынь элшэ гэрэл, анхан амталһан
аршаан булагшни, эхэ дайдыншни энхэрэл-та-
таса газар дэлхэй дээр гансахан ха юм даа. Хүн
бүхэнэймнай эдлэхэн охорхон наһанайнгаа
һүүлшын сагай эрмэг дээрэ тулахадаа, дурсан
дурдаха юумэмнай түрэл тоонтомнайл ха юм даа.

САНЖАЙ-ХАНДА ДАРМАЕВА

ҮЛГҮЙН ДУУНАЙ АЯЛГА

Подписано в печать: 22.09.2020

Отпечатано в ООО «НоваПринт». Республика Бурятия,
г. Улан-Удэ, ул. Ранжурова, 1-4. Тел.: 8 (3012) 212-552, 212-220.
Тираж 300 экз. Заказ №893 .